

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

2

X

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1982

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

O B S A H

STÚDIE

Ján Mjartan šesťdesiatročný — — — — —	177
Viera Urbanová, Vplyv kapitalistických výrobných vzťahov v poľnohospodárstve na slovenské orné náradie — — — — —	181
Emília Horváthová, Cigáni po príchode do Európy — — — — —	210
Alena Plessingerová, Otázka existencie stolu, jeho vývoje a stolování ve slovenských dedinách pod Javorníky — — — — —	227
Adam Pranda, Príspevok k problematike sitárstva a riečičiarstva — — — — —	281

MATERIÁLY — ARCHÍV

Vojtech Lobotka, Spracovanie ražnej slamy na okolí Bánoviec nad Bebravou — —	307
Jozef R. Nižňanský, Samostatné hospodárske staviská v dolnoblavskej oblasti — —	323

ROZHLADY

Ján Podolák, Príprava Národopisného atlasu Juhoslávie — — — — —	333
DROBNÉ ZPRÁVY — — — — —	335

RECENZIE A REFERÁTY

Tibor Halečka, Povery na Slovensku a ich pôvod (J. Kudláček) — — — — —	339
Slovenský spevník I. (S. Burlasová) — — — — —	341
Pavol Stano, Bibliografia slovenského ľudového výtvarného umenia (Š. Mruškovič) — — — — —	343
Wolf Lücking — Mathilde Hain, Hessen (V. Nosáľová) — — — — —	346
Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (J. Podolák) — — — — —	348
Zprávy o časopisoch v knižnici NÚ SAV — — — — —	349
Spolupráca s národopisnými dopisovateľmi — — — — —	352

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Вера Урбанцова, Влияние капиталистических производственных отношений в сельском хозяйстве на словацкие нахотные орудия — — — — —	181
Эмилия Хорватова, Цыганы после своего переселения в Европу — — — — —	210
Алена Плессингерова, Вопрос существования стола его развития и застольной еды в словацких деревнях под Яворниками — — — — —	227
Адам Пранда, К проблематике ситного и решетного ремесла — — — — —	281

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Войтех Лоботка, Утилизация ржаной соломы в окрестностях Бановце над Бебравой — — — — —	307
Йозеф Р. Нижнянский, Независимые хозяйственные постройки в нижне-блавской области — — — — —	323

ОБЗОРЫ

Ян Подолак, Подготовка Этнографического атласа Югославии — — — — —	333
МЕЛКИЕ ЗАМЕТКИ — — — — —	335
РЕЦЕНЗИИ И ДОКЛАДЫ — — — — —	339

VPLYV KAPITALISTICKÝCH VÝROBNÝCH VZŤAHOV V POĽNOHOSPODÁRSTVE NA SLOVENSKÉ ORNÉ NÁRADIE

EINFLUSS KAPITALISTISCHER ERZEUGUNGSBEZIEHUNGEN
IN DER LANDWIRTSCHAFT AUF SLOWAKISCHES ACKERGERÄT

VIERA URBANCOVÁ

Národopisný ústav SAV

Predchádzajúce dve storočia priniesli zásadné zmeny v poľnohospodárstve celej Európy. Kapitalistické výrobné vzťahy si vyžiadali radikálne zintenzívnenie poľnohospodárskej výroby spolu s jej zlacnením. Zavádza sa pestovanie nových plodín, ktoré sa stávajú bázou pre nové priemyselné odvetvia. Ich rozšírenie vyžadovalo však zmenu v doterajšom spôsobe obrábania pôdy. Nutnosť pravidelného hnojenia novozavedených plodín vyvolala potrebu ustajňovania dobytku a pestovania krmovín. V súhlase s tým prichádza k likvidovaniu veľkých pastvísk a k ich využívaniu na pestovanie plodín. Tým sa začína narúšať starý systém striedania obilnín, nové plodiny a krmoviny vytlačujú postupne čierny úhor. No nielen tradičný spôsob striedania bol zasiahnutý týmito zmenami. Pestovanie cukrovej repy a ostatných priemyselných plodín spolu so snahou zvýšiť úrodnosť pôdy bez zvyšovania výmerov, vyvolalo potrebu dôkladnejšieho obrábania pôdy a v prvom rade kvalitnejšiu orbu.¹ A tak vidíme, že pozornosť súdobých podnikateľov a i bádateľov sa obracia nielen na nové plodiny, spôsob ich účelného striedania s obilninami a hnojenie, ale aj na náradie na obrábanie pôdy. Táto vlna záujmu najmä o pluhy prebehla všetkými krajinami a udržala sa na rovnakej výške cez mnohé desaťročia. S ojedinelými zlepšeniami starých typov sa stretávame už v prvej polovici 18. stor.,² no k systematickému zlepšovaniu prichádza až na jeho konci a v priebehu storočia nasledujúceho.

Devätnáste storočie sa nesie v znamení svetových výstav a súťaží, ktoré majú zhodnotiť prácu pluhov používaných v rôznych oblastiach, a s najlepšimi oboznámiť čo najširšiu verejnosť. Tak r. 1801 bola európska výstava pluhov v Paríži,³ r. 1826 v Metz e boli poriadané závody v orbe⁴ a r. 1873 svetová výstava poľno-

¹ O tomto procese píše F. L o m v štúdiu *Zánik trojhonného hospodárení po r. 1848*, Český lid, 1948, 7–10; pozri tiež V. B u r i a n, *Staré zemědělské výrobní nástroje na jižním okraji Hané*, Český lid, 1960, č. 4, 151–158.

² Odrasom toho je napr. Lummisov pluh (Holandsko), zhotovený podľa matematických výpočtov r. 1730. Lummis tento pluh patentoval a ako zlepšený sa rozšíril aj do Belgicka. K. H. R a u, *Geschichte des Pfluges*, Heidelberg 1845, 7 a n. V tejto súvislosti sa nebudem zmieňovať o parných pluhoch, lebo tieto neboli charakteristické pre strojné zariadenie roľníkov a sú typické pre veľkostatky.

³ *A magyarság néprajza*, zv. 2, 165.

hospodárskeho náradia vo Viedni.⁵ Na tejto výstave boli popri starých typoch drevených pluhov a radiel vo veľkom počte zastúpené položeľzné pluhy z rôznych výrobní. Po vzore týchto akcií konala sa r. 1841 v Budapešti súťaž pluhov z celého Uhorska, ktorú usporiadalo Hospodárske spoločenstvo.⁶ Popri pluhoch, používaných „pospolitým ľudom“⁷ vystavovali sa položeľzné pluhy Zugmeierove a bolo predvedené aj moravské ruchadlo.⁸ Roku 1847 bola zase súťaž pluhov v Sedmohradsku.⁹ Všetky tieto výstavy sa robili preto, aby sa našlo čo najvyhovujúcejšie náradie na dokonalé obrábanie pôdy, ktoré by navyiac kládlo aj najmenšie nároky na ťažnú silu.

Výsledkom týchto snáh bolo, že počnúc koncom 18. stor. a v priebehu nasledujúcich storočí sa stretávame s celým radom vynálezcov nových typov pluhov a ostatného poľnohospodárskeho náradia, ako aj s ich manufaktúrnou a neskôr továrenskou výrobou. Roku 1785 v Anglicku je už známy tzv. Gallow-Pflug, z ktorého sa neskôr vyvinuli rozšírené Ransomeho pluhy. Roku 1807 sa objavuje v Belgicku a Holandsku brabantký pluh, ktorý sa 1817 uplatňuje v Nemecku, kde sa vyrába ako Schwerzov alebo hohenheimský pluh. Roku 1819 sú známe už Zugmeierové pluhy a z r. 1824 zikendorfský položeľzný pluh z Uhorska, konštruovaný pre maďarské roviny podľa nemeckých a anglických vzorov. Roku 1825 uvádza vo Francúzsku svoj pluh Dombasle a r. 1827 vychádzajú Veverkovci s významným ruchadlom. V štyridsiatych rokoch 19. stor. je známy už aj Vidacsov a Gubicsov pluh. Za nimi nasleduje celý rad ďalších typov, ktoré predstavujú zdokonalenie a rôzne obmeny prvých položeľzných pluhov. V päťdesiatych rokoch tak nadväzuje na Veverkovo ruchadlo Ružička, Burgermeister, Horský a ďalší, pred nimi zase Kainz.¹⁰ Aj zlepšenie ostatných typov znamená ich dokonalejšie prispôsobenie podmienkam v mieste ich odbytu. V tomto období sa už aj v Rakúsko-Uhorsku rozvíja priemyselná výroba poľnohospodárskych strojov. Roku 1836 je založená prvá továreň na hospodárske stroje v Tešíne, r. 1848 v Josefdole, r. 1872 v Prahe (Umrath), r. 1866 v Jičíne a pod.¹¹ Rast týchto tovární odzrkadľuje premenu v súdobom poľnohospodárstve, ktoré od tradičných foriem a techník prechádza k novým, intenzívnejším a produktívnejším.

Všimnime si teraz, aká bola situácia konkrétne na Slovensku, kde tak ako v iných oblastiach aj v poľnohospodárstve bolo prenikanie kapitalistických vzťahov so všetkými sprievodnými javmi zložitejšie a ťažšie ako v susedných oblastiach. Nové orné náradie — položeľzné pluhy — udomácňujú sa u nás

⁴ K. H. R a u, c. d., 6.

⁵ *Welt-Ausstellung in Wien*. Catalog der Ausstellungen, Viedeň 1873.

⁶ Pozri pozn. 3, 165.

⁷ *Magyar gazda*, 1841, 69.

⁸ Pozri pozn. 3, 165 a n.

⁹ Tamže, 165 a n.

¹⁰ Údaje z cit. katalógu *Welt-Ausstellung in Wien*; Karpíšek, *Ceskoslovenský pluh*, Dobrovice 1935; K. H. R a u, cit. d., Révay n. l. sv. 6, eke-; Hospodársky slovník náučný (Sitenský) I—IV; Vilikovský, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, Praha 1936.

¹¹ Vilikovský, c. d., 25 a n.

zväčša od posledných dvoch desaťročí minulého storočia do dvadsiatych rokov storočia nášho. Táto časová diferenciacia bola zapríčinená izolovanosťou niektorých oblastí, no vcelku druhé desaťročie 20. stor. je už obdobím doznenia tohto procesu. V tejto súvislosti si treba všimnúť, prečo k počiatku zovšeobecnenia tohto nariadenia prichádza v rokoch svetovej krízy a akými cestami sa začalo na Slovensku rozširovať.

Vývoj slovenského poľnohospodárstva v polovici 19. stor. je poznamenaný zvyškami feudálnych vzťahov. Ich hlavným reprezentantom bol veľkostatok, ktorý sa snaží rôznymi formami udržať závislosť roľníka od statkára. Uskutočňovanie regulačných a komasačných prác, ktoré boli podmienkou pre vytvorenie kapitalistického veľkostatku, urýchľuje pauperizáciu roľníctva.¹² Okrem toho udržiavajú sa aj rôzne formy roboty (bývalí zmluvní, majerskí a kopaničiarski poddaní) a systém odrábania, ktorého základom sa stala úžera.¹³ S rozšírením tržných možností však dochádza už v tomto období k rozmachu tovarovej výroby, ktorá má za následok postupné zanikanie odrábania a vzrast zamestnania nádenníkov v slovenskom poľnohospodárstve. Zmena týchto feudálnych vzťahov na kapitalistické neprináša však zlepšenie postavenia roľníka. Sezónne práce, ktoré vzhľadom na stav priemyslu sú často jediným zdrojom obživy rýchle sa rozmnožujúcej vrstvy dedinskej chudoby, sú na Slovensku platené oveľa horšie ako v Maďarsku. To zapríčinilo pohyb obyvateľstva z horných Uhier na dolné, kde sú slovenskí sezónni robotníci ochotne prijímaní, lebo pomáhali statkárom stláčať mzdy domácim robotníkom.¹⁴ O týchto cestách máme z Oravy ešte z deväťdesiatych rokov nasledovný údaj: „Počnúc 14. februárom, keď sa dĺžia dni, odchádzajú celé húfy mužov, žien, chlapcov a dievčat na vlak do Kralovian a odtiaľ na juh, do okolia Budapešti — za chlebom. Denne prejde 200—500 ľudí.“¹⁵ Príčinou tohto javu bol aj proces triednej diferenciácie, ktorý možno výrazne sledovať už v týchto rokoch. Role chudobných roľníkov sa dostávajú do rúk gazdov s pozemkami,¹⁶ regulovanie majetkov sa robí často v prospech bývalých urbárikov.¹⁷ Sú to následky kapitalizmu v slovenskom poľnohospodárstve, ktoré sa prejavili rozkladom roľníctva a vytváraním poľnohospodárskeho proletariátu.

Kým majetkové i triedne presuny na našej dedine sú výrazné už v druhej polovici minulého storočia, zmeny pracovnej techniky sú minimálne. Roľnícke hospodárstva zotrvávajú pri starých nástrojoch a pracovných postupoch. Veľmi výrazne vykresľuje situáciu súdoby materiál: „V Košickom okrese (Gemery, Spiš, Šariš, Zemplín) pozná novšie hospodárske nariadenie ľud sotva z videnia. Všeobecný je názor, že pôdu jeho macošského kraja sa ani nevypláca obrábať lepším

¹² E. Arató, *K hospodárskym dejinám Slovenska od r. 1848*. Historický časopis, 1953, č. 2—3, 232.

¹³ E. Arató, c. d., 234.

¹⁴ Tamže, 236.

¹⁵ J. Nagy, *A tótok otthonáról Árva megyében*, A. Kubín 1891, 214, 215.

¹⁶ K. Galgóczy, *Magyarország a szerb vajdaság és temesi bánóság mezőgazdasági statisztikája*, Budapešť 1885, 122 a. n.

¹⁷ E. Arató, c. d., 236.

a teda drahším náradím; preto používa to, čo zdedil od svojich predkov a každý, aspoň trochu súci roľník ho vie sám vyrábať.¹⁸ V Bratislavskom okrese,¹⁹ „ak odrátam hospodárstva jednotlivých panstiev od ľudového hospodárstva, možno o rozšírení lepších strojov povedať málo“.²⁰ Obdobný je aj údaj z týchto rokov z Oravy: „Obrábanie pôdy je u ľudu prevádzané podľa prastarých, otcovských spôsobov a len väčší statkári a nájomníci napodobňujú nové vymoženosti a racionálnym obrábaním zvyšujú výnosnosť pôdy“.²¹ Aj štatistické údaje poukazujú na to, že agrotechnika na území Slovenska bola ešte v sedemdesiatych rokoch na veľmi nízkej úrovni, a to najmä v porovnaní k ostatným územiám, k Dolnej zemi alebo k Zadunajsku. Túto situáciu možno vysvetliť nižšími pracovnými mzdami, celkovým hospodárskym postavením slovenského roľníka, ako aj pomerne menším počtom veľkostatkov.²² V slovenských župách v týchto rokoch sa ešte vôbec nepoužívali parné pluhové stroje a hlavným pracovným nástrojom stále boli drevené pluhové stroje. Tak napr. na Orave na 123 „železných“ (ide zrejme o železné pluhové stroje) pripadlo 12 064 drevených pluhov, v Turci na 415 bolo 3838 drevených.²³ Aj v ostatných oblastiach je percento nových pluhov mizivé. Nepatrný podiel majú aj iné stroje na parný pohon.²⁴ V tejto situácii, ktorú možno charakterizovať nízkou technikou a prežitkami feudálnych vzťahov vo zmáhajúcom sa kapitalizme, zasahuje aj územie Slovenska agrárna kríza, ktorá práve pre tieto príčiny mala tu ťažký priebeh. Je to obdobie urýchľujúce triedny rozklad dediny, ktorý zasahuje aj stredných roľníkov. Na druhej strane však už prináša aj zmeny v technike obrábania, ktoré sa prejavili najprv na veľkostatkoch a z tých sa postupne šírili i na väčšie a menšie roľnícke hospodárstva.

Nedostatok priemyselného obyvateľstva v Uhorsku, a tým nedostatočné rozšírenie vnútorného trhu malo za následok zameranie poľnohospodárskej výroby na vývoz. V priebehu krízy, pod vplyvom konkurencie lacného amerického obilia, stláčajú sa ceny na európskych trhoch. Jedinou záchranou našich veľkostatkov v tomto konkurenčnom boji bolo znížiť výrobné ceny rozvinutím techniky práce a stláčaním miezd. Keďže kríza v týchto rokoch bola predovšetkým obilná, veľkostatkári prechádzajú na intenzívnejšie hospodárenie aj zavádzaním zvýšeného pestovania priemyselných plodín a krmovín na úkor obilnín. Zvyšuje sa aj chov domácich zvierat a celá živočíšna výroba.²⁵ Zvýšenie výnosov bez zväčšenia osevných plôch vyžadovalo samo osebe dokonalejšie obrábanie a je

¹⁸ K. Galgóczy, c. d., 232, 234.

¹⁹ Ide o slovenské župy vtedajšieho Bratislavského okresu: Bratislava, Nitra, Trenčín, Liptov, Orava, Turiec, Zvolen, Hont, Novohrad.

²⁰ K. Galgóczy, c. d., 232; E. Arató, c. d., 237.

²¹ M. Revičky, *Beschreibung des Árvaer Comitatus...*, 1817–1871. Rukopis, ŠA Bratislava, Kohútova zbierka, kapitola *Die Boden Beschaffenheit*.

²² E. Arató, c. d., 237, 275.

²³ *Magyar statisztikai évkönyv*, zv. 2, 1873, 156–9.

²⁴ V tomto období v slovenských župách nebol ani jeden parný pluh, sejačka, kosačka alebo žací stroj. Boli len parné mláťačky, aj to vo veľmi malom počte. Okrem Tekova, kde ich bolo 22, a Nitry, z ktorej je zaznamenaných 79, v ostatných župách sú po dve-tri, jedine Šariš má päť parných mláťačiek. *Magyar statisztikai évkönyv*, zv. 2, 1873, 156 a n.

²⁵ E. Arató, c. d., 435–460.

preto samozrejme, že sa odzrkadlilo nielen v zmene osevných systémov, ale v prvom rade na pracovnom náradí. Tak sa od roku 1870 do roku 1895 zvyšuje počet pluhov a iných strojov na parný pohon v slovenských župách z 379 na 2804, okopávacích a žacích strojov z 325 na 1441, sejačiek na konskú silu z 323 na 7886.²⁶ Tieto údaje sa vzťahujú na veľkostatky, menej na roľnícke hospodárstva a nevzťahujú sa na stredné a malé hospodárstva. No aj tieto sú poznamenané zmenami celého obdobia a prechádzajú, ako nám ukazuje už materiál z terénu, podľa svojich možností, pokiaľ ide o techniku a pestovanie plodín, na intenzívnejšie formy obrábania. Je samozrejme, že na týchto hospodárstvach sa nestretávame v deväťdesiatych rokoch s parnými strojmi. Prenikajú sem však už nové, dokonalejšie pluchy, mláfacie stroje, najprv na ručný (tzv. *šnapsmotory* alebo *gajstovky*) a neskôr na koňský poťah (*geple*). Miestami nahrádzajú už aj ručné siatie sejačky. Prechádza sa tiež od žatia obilia kosákmi na jeho kosenie a zmeny v pestovaní plodín sa odrážajú v zavádzaní nových okopanín a krmovín. Tak ako na veľkostatkoch, aj na roľníckych majetkoch sa zintenzívňuje chov zvierat a miestami (napr. v Gemeri) chov rožného statku na predaj sa stáva dôležitým zdrojom príjmov. K tomuto procesu muselo prísť zákonite vplyvom veľkostatku, pretože i v konkurencii veľkostatok – gazdovský majetok, mohol sa posledný udržať tiež iba znižovaním vlastných nákladov a zvýšením produktivity. To sa prejavilo na dôkladnejšom obrábaní pôdy a v čiastočnej mechanizácii niektorých prác. Tým prichádza i k uvoľneniu ďalších pracovných síl z gazdovstiev na sezónne práce, čo v rámci veľkorodiny znamenalo prísun peňazí na spoločné hospodárstvo a možnosti jeho mechanizácie a odolávanie konkurencii veľkostatku.

Počnúc týmto obdobím, najmasovejšie preniká položeľezný pluh, ktorý sa snaží vlastniť každý roľník. Ostatné poľnohospodárske stroje (mláťačky, sejačky, vejačky) sú a často zostávajú aj v našom storočí vlastníctvom niekoľkých gazdov, ktorí ako „spoločníci“ ľahšie znášali finančné náklady spojené s ich zakúpením. Neskôr to zase boli kováči a zámočníci, ktorí vlastnili strojné zariadenia a požičiavali ich za určitý poplatok. Položeľezný pluh sa však čoskoro stáva samozrejmom súčasťou inventáru roľníka. V súvislosti s jeho zovšeobecňovaním vznikajú, ako sme videli v Čechách alebo v Maďarsku, továrne na ich výrobu, ktoré stačia v značnej miere kryť požiadavky dopytu.²⁷

Železiarsky priemysel na Slovensku, aj keď v prvej polovici 19. stor. zaznamenáva vzostup, zameriava sa v prevažnej miere na výrobu a vývoz polotovarov. Veľká časť priemyselnej výroby má ešte stále cechový charakter (napr. cech kováčov na výrobu poľnohospodárskeho a záhradného náradia v Medzeve)²⁸ a zo slovenských remeselníkov sa len postupne stávajú kapitalistickí pod-

²⁶ *Magyar statisztikai évkönyv*, zv. 2, 1873; *Magyar statisztikai közlemények*, zv. 11, 1900.

²⁷ Podobne tomu bolo aj v Nemecku, kde napr. len Sackova továrň už r. 1883 vyrobila stotisíce pluhov a zamestnávala 650 robotníkov. *Hospodársky slovník náučný*, zv. 4, 393. Vývoj na Slovensku je skromnejší ako v Maďarsku a podniky takého rozsahu ako je napr. Vidatesov (poľnohospodárske náradie) v tomto období nenachádzame. E. A r a t ó, c. d., 245.

²⁸ J. N o v o t n ý, *Vývoj priemyselnej výroby na Slovensku v prvej polovici XIX. storočia*, Bratislava 1961, 92.

Obr. 1. Pohľad na budovu bývalej Mackovej továrne na poľnohospodárske náradie v Bysterci pri Dolnom Kubíne. Foto R. Mikulová, 1959.

nikatelia. No napriek tomu už v polovici storočia sa objavujú aj u nás továrne na poľnohospodárske náradie, zakladané z cudzieho kapitálu. Roku 1850 je založená továreň na hospodárske náradie v Kunovej Teplici,²⁹ v tomto období pracuje už koburgovská továreň na poľnohospodárske náradie v Rimavskej Seči,³⁰ v neskorších rokoch sa založila továreň v Košiciach, Matejovciach, Gelnici a Nitre.³¹ Tento rozmach továrenského priemyslu, ktorý v porovnaní s rakúskymi zemiami bol veľmi malý, skončil sa krízou r. 1873 a ďalší vývoj je charakterizovaný vzrastom podnikov malopriemyselného charakteru a samostatných podnikateľov, ktorí pracujú najčastejšie len s jednou pomocnou silou.³²

Na tento vývoj sme poukázali preto, lebo sa veľmi markantne odrazil na spôsobe, akým sa u nás rozširovali položeľezné pluhy, pri ktorých prvá vlna masovejšieho dopytu nastáva práve v období priemyselnej stagnácie, v rokoch poznamenaných ešte pokrízovou depresiou. Následkom toho vzniká pre naše územie typická situácia, ktorá doznieva určitým spôsobom až do štyridsiatych

²⁹ Vilikovský, c. d., 27.

³⁰ F. R. Infeld, *Die Ackergeräthe und landwirtschaftlichen Maschinen*. Acker-geräthefabrik zu Rima Szeecz in Ober-Ungarn, Pešt 1854.

³¹ E. Arató, c. d., 262 a n.

³² Ich počet vzrástol od r. 1869 do r. 1900 len na území Slovenska z 29 452 na 36 236. E. Arató, c. d., 436.

rokov nášho storočia. Výroby polozelezných pluhov sa ujímajú kováči, ktorí, vychádzajúc zo známych továrenských vzorov používaných na veľkostatkoch a z lokálnych potrieb jednotlivých oblastí, zásobujú svojimi výrobkami určitý okruh spotrebiteľov. Rádus pôsobnosti jednotlivých kováčskych dielni nebol veľký, a preto vzrastá počet drobných výrobcov. Mnohí z nich zanikli bez stopy, iní zase ostali známi podľa svojich výrobkov, ktoré dostávajú ich mená. Niektorí z nich zakladajú väčšie dielne a továrničky, ktoré však po založení prvej ČSR podliehajú zväčša konkurencii českého kapitálu a prílivu lacnejších továrenských výrobkov. Tejto konkurencii, tak isto ako v sedemdesiatych rokoch počas krízy, ľahšie unikajú kováčske dielne, ktoré neprestávajú s drobnou výrobou miestami až do r. 1948.

Príklad na továreň, ktorá vyrástla z miestnej kováčskej malovýroby, bola Mackova továreň v Bysterci pri Dolnom Kubíne. Vznik, organizácia a osud tohto podniku je príznačný pre vtedajšie pomery na Slovensku. Nebude preto bez zaujímavosti sa o nej v krátkosti zmieniť, aj keď jej založenie je neskoršieho dátá.³³ Kováč Macko prevzal sprvu výrobu pluhov, ktoré robil jeho test v Príbovciah (Turiec). Tieto pluchy boli známe aj na Orave ako „príbovské“ a miestami sa toto pomenovanie udržuje aj pre neskoršie Mackove pluchy. K založeniu továrne dochádza r. 1906, keď Macko postavil dielne v Bysterci.³⁴ Počet jeho zamestnancov sa pohyboval medzi 40. a 50. Zamestnával kováčskych, zámočnických, stolárskych a kolárskych majstrov, vždy po dvoch-troch z každého remesla. Okrem nich mal tovarišov, učňov a pomocníkov. Slobodní zamestnanci spolu s tými, ktorí boli zďaleka, stravovali sa u Macka a bývali v ubikáciách umiestených na poschodí továrenskej budovy. Majstrov mal nielen z Oravy, ale aj z Turca (Mošovce), západného Slovenska a Nitrianska (Stará Turá). Továriši a učni boli zväčša z okolitých dedín. Ich mzda bola hodinová, pohybovala sa od 30 do 40 halierov, podľa kvalifikácie robotníka. Pri prijatí nového zamestnanca prvých osem dní bola tzv. *próba*. V tom čase nebol viazaný výpovednou lehotou ani majiteľ, ani robotníci. Potom (okrem prípadu krádeže), platila pre obe stránky štrnásťdňová výpoveď. Okrem pluhov vyrábali sa tu geple, ručné mláťačky a vejačky. Macko nemal vlastnú lejárňu, a preto liate súčiastky strojov kupoval od firmy Ježek-Blansko a V. Kovařík-Prostějov. O odbyť výrobkov sa Macko staral sám. Každý rok od počiatku mája a cez jún pochodil na bričke celé okolie (Oravu, Kysuce, Turiec, Liptov) a preberal od gazdov objednávky. Ostatné mesiace v roku sa výrobky zhotovovali a expedovali podľa dohody uzavretej pri objednávke. Buď si gazda prišiel pre tovar sám do Kubína, alebo ho posielali do určenej stanice vlakom. Celá výroba v Mackovej továrni bola založená na ručnej práci a aj celou organizáciou si uchovala manufaktúrny charakter. Nie je preto div, že nestačila držať krok s vyspelejšími

³³ Informácie z vlastného výskumu r. 1959. Materiál a záznamy o vedení továrne, ktoré vraj ešte jestvujú uschované u Mackových príbuzných, sa mi nepodarilo získať. Informátormi boli jeho bývalí zamestnanci, najmä kováč Ranostaj a zámočník Dudáš z Dolného Kubína.

³⁴ Podľa údajov informátorov zariadenie továrne dostal Macko vo forme subvencie od uhorskej vlády, ktorá chcela riešiť zlú hospodársku situáciu na Orave jej spriemyslením. Za poskytnutú subvenciu sa Macko zaviazal zamestnávať určitý počet zamestnancov.

Obr. 2. Maľba pluhu na Mackovej továrni. Foto R. Mikulová, 1959.

českými a moravskými továrňami a podlieha konkurencii bývalých dodávateľov liatinových súčiastok, ktorí po založení ČSR prechádzajú na veľkovýrobu poľnohospodárskych strojov a dodávajú ich do železiarskych obchodov v mestách. Pre nedostatok kapitálu, ktorý by bolo možné investovať na zmodernizovanie a zmechanizovanie výroby, Mackova továreň r. 1932 zaniká. Vo výrobe jeho pluhov pokračoval kováč Ranostaj v Bysterci, ktorý odkúpil od neho šablónu.³⁵ Išlo však znova už len o malovýrobu, ktorá na celom území Slovenska zohrala dôležitú úlohu pri rozširovaní nových typov náradia. Okrem týchto domácich výrobkov rozširujú a udomácnujú sa miestami aj pluchy vyrábané v susedných zemiach — Maďarsku, na Morave, v Čechách, Poľsku a Nemecku. Ich vzájomným prelínaním sa s domácim náradím vznikajú mnohé lokálne varianty položeľzných pluhov, ktoré udržuje a rozmnožuje cez dlhé desaťročia práve spomínaná malovýroba v kováčskych dielniach.

Skôr ako prejdeme k rozboru situácie v jednotlivých oblastiach, a tým aj k detailnejšiemu objasneniu uvedeného procesu, treba, v snahe vyhnúť sa prípadným nejasnostiam, zmieniť sa podrobnejšie o hľadisku, na základe ktorého budeme zaraďovať položeľzné pluchy do jednotlivých skupín. Pri klasifikácii náradia³⁶ sme ich členili podľa práce (jednostranné a dvojstranné) a na základe

³⁵ O význame týchto pluhov a o ich zaradení do celkového vývoja bude zmienka neskôr, pri rozbere situácie v jednotlivých oblastiach.

³⁶ V. U r b a n c o v á, *Klasifikácia slovenského orného náradia*, Slovenský národopis, 1961, č. 1.

tvaru odvalnice (skrutková a cylindrická). Ako zvláštnu skupinu sme nechali ruchadlá. Toto vyčlenenie by mohlo viesť k nesprávnemu pochopeniu triedenia. Ruchadlo by bolo možné na jednej strane zaradiť do skupiny pluhov s cylindrickou odvalnicou, na druhej strane zase takmer všetky pluchy s cylindrickou odvalnicou označovať ako ruchadlá, prípadne ako „zlepšené ruchadlá“ alebo pluchy „ruchadlového typu“. Toto triedenie by z agrotechnického hľadiska, pri ktorom pojem ruchadla sa v podstate kryje s cylindrickým tvarom odvalnice, mohlo byť správne. Nevyhovovalo by však úplne našim hľadiskám, ktoré nie sú len agrotechnické, aj keď ich v tejto súvislosti musíme do určitej miery brať do úvahy. Pri zaraďovaní náradia do skupín ide hlavne o to, aby sme vyjadrili vývoj vo vnútri skupiny a aby sa tu odrážali aj jednotlivé štádiá tohto vývoja. Pokiaľ ide o pluchy s cylindrickými odvalnicami, treba zdôrazniť, že na našom území máme oblasti, kde sa v určitých obdobiach používalo ruchadlo s pôvodným tvarom odvalnice, bez akéhokoľvek zlepšenia. Tieto ruchadlá boli niekde vystriedané pluhmi so skrutkovou odvalnicou, inde zase cylindrickými odvalnicami, ktoré s pôvodným ruchadlom majú už spoločné len valcové zahnutie. Tieto často už vyrábajú továrne a nesú mená svojich nových výrobcov a zlepšovateľov. Medzi pluhmi so štvorcovou odvalnicou a neskoršími, s cylindrickými okrúhlymi odvalnicami, treba preto robiť rozdiel v pomenovaní, aby sme nezastrelí vývoj od jedného stupňa k druhému. Dôležité to je aj preto, aby bolo už z pomenovania jasné, o ktorý vývojový stupeň náradia ide. O ruchadlách budeme preto hovoriť vtedy, keď pôjde o náradie s pôvodným tvarom odvalnice. Ostatné, novšie pluchy budeme charakterizovať cylindrickou odvalnicou. Pri ďalšom opise budeme venovať pozornosť najprv jednostranným pluhom a až nakoniec dvojstranným a ich prípadnému prenikaniu do oblastí pluhov jednostranných.

Oblasť, na ktorej môžeme pomerne podrobne sledovať priebeh rozširovania rôznych typov položeľzných pluhov, je Orava. K ich prenikaniu, ako zaznamenáva Nagy a udáva materiál v teréne, prichádza v deväťdesiatych rokoch. Vzhľadom na ťažkú hospodársku situáciu tento proces nebol ľahký a Nagyov údaj o ňom je veľmi výstižný: „Kto nepozná biedu tohto kraja, bude sa diviť, ako môže výdavok niekoľkých zlatiek stáť v ceste tak dôležitému pokroku.“³⁷ No napriek tomu v nasledujúcich desaťročiach nové náradie vytláča staré, tradičné pluchy. Ani na Orave sa nám nepodarilo zrekonštruovať do detailov celý tento proces a dokumentovať ho konkrétnym materiálom. Prvé položeľzné pluchy zanikajú v určitom zmysle rýchlejšie ako drevené. Z prvých odvalnic a lemešov sa zhotovujú nové, ktoré sú už ďalším článkom vývoja. K preniknutiu dokonalejších foriem prichádza miestami často tak skoro, že po prvých položeľzných pluhoch nezostali žiadne pamiatky.

Podľa údajov v preskúmaných obciach z rôznych častí Oravy najstaršie železné odvalnice, ktoré sa pripevňovali na nezmenenú drevenú konštrukciu starého pluhu, boli veľmi dlhé a skrutkovité. Dovážali sa z Poľska z Jablonky a podľa

³⁷ J. Nagy, c. d., 126.

toho sú aj pomenované na *poláki*.³⁸ Tieto začínajú čoskoro napodobňovať miestni kováči a dovoz z Poľska do niektorých častí (Zuberec a okolie) zanedlho pre-
stáva. Inde zase dovážali odvalnice skrutkového tvaru z Ráztok (Zázrivá
a okolie).³⁹ Všetky prvé položeľzné pluhý, či už dovážané z Poľska, alebo tie,
ktoré vyrábali miestni kováči, mali odvalnice rovnakého tvaru a jednotnú
konštrukciu. Pôvodne sa na celodrevenú kostru pripevnila len železná odvalnica
s lemešom, kým ešte aj plaz ostáva drevený. Tento typ sa nám už v tejto
oblasti nepodarilo zachytiť. Našli sme už len druhý stupeň vývoja tunajšieho
položeľzného pluhu, pri ktorom je plaz železný. Predná stĺpica niekedy ešte
ostáva drevená, inokedy je už tiež železná. Drevený hriadeľ však ešte vždy
prechádza ľavou prienohou, ktorá je pri zemi upevnená o vnútornú stranu plazu.
Pravá prienoha je upevnená o odvalnicu, v dolnej časti je spojená železným
pántom so spodnou časťou ľavej prienohy. Hĺbka orby sa reguluje zvyšovaním
alebo znižovaním hriadeľa v otvore ľavej prienohy a jeho posúvaním na kolies-
kach. Je to teda ten istý spôsob, aký bol zaužívaný na pluhoch drevených.
Dôležité je, že tieto pluhý, ktoré sa často používajú na orbu ešte aj v súčasnosti,
zachovali si pôvodný tvar hriadeľa a prienoh. Hriadeľ a prienohy naďalej
zhotovovali miestni kolári alebo si ich robil každý roľník sám. Tvar týchto
súčiastok je nezmenený aj preto, lebo sa nezdokonalili ešte ani plúžence a je
jednotný pre celú Oravu. Toto umožňuje robiť spätné závery týkajúce sa rekon-
štrukcie tvaru drevených pluhov.

Nahradením zadnej stĺpice železnou skrutkou upevňujú sa prienohy o hriadeľ,
miestami sa začínajú zhotovovať aj zo železa. To je posledná zmena, ktorá
nastáva na krivohriadeľovom položeľznom oravskom pluhu. Ďalšie zmeny
zasahujú už aj hriadeľ a tvar odvalnice. Základný tvar prvých železných odval-
níc bol obdĺžnik. Išlo teda o kópiu tvaru starej, drevenej súčiastky. Zlepšenie,
ku ktorému došlo, nastalo jej skrutkovým prehnutím a upevnením lemeša o jej
predný okraj. Spojením dvoch súčiastok v jeden pracovný celok a spevnením
náraďia sa uľahčuje jeho chod, čo sa odrazilo na počte záprahu a na spôsobe
orby. Strmo položené polia, ktoré museli orať štvorzáprahom, možno odteraz
orať jedným párom. Miesta, na ktorých sa dreveným pluhom oralo len smerom
dole z kopca, dajú sa orať aj do kopca. Skrutkovitá odvalnica *pritisla* zem
a obrátila ju temer o 180 stupňov. Na miernejších svahoch nebolo už treba
pridržiavať brázdu, aby sa *nezošuchla*, a tak z väčšej časti odpadá nutnosť tretej
pracovnej sily pri orbe, odhliadnuc od dôležitého zdokonalenia pri samotnom
obracaní pôdy. Príchodom položeľzných pluhov nenastáva tu však zmena
v hĺbke orby. Táto ostáva pre kamenistý základ a malú vrstvu ornice plytká
a nepresahuje 5–8 cm. Je to hĺbka, ktorú podľa údajov informátorov bolo

³⁸ Obchodné styky severnej Oravy s Poľskom boli veľmi rozšírené a starého dáta. Nie je
preto div, že prvé súčiastky na položeľzné pluhý prichádzajú odtiaľ. O stykoch Oravy
a Poľska pozri zmienky v štúdiu F. Sedláka, *Z minulosti Oravy*, Pamiatky a múzeá VIII,
č. 4, 156 a n.

³⁹ Tu ich vyrábala kováč Ján Polák. Odvodzovať pomenovanie pluhov od jeho mena
v tomto prípade by nebolo správne, lebo starí informátori si jasne pamätajú na dovoz prvých
položeľzných pluhov z Poľska, hlavne na severnú Oravu.

Obr. 3. Zázrivá; položelezný pluh s krivým hriadeľom zvaný *polák*. Kováčska výroba. Foto V. Urbancová, 1959.

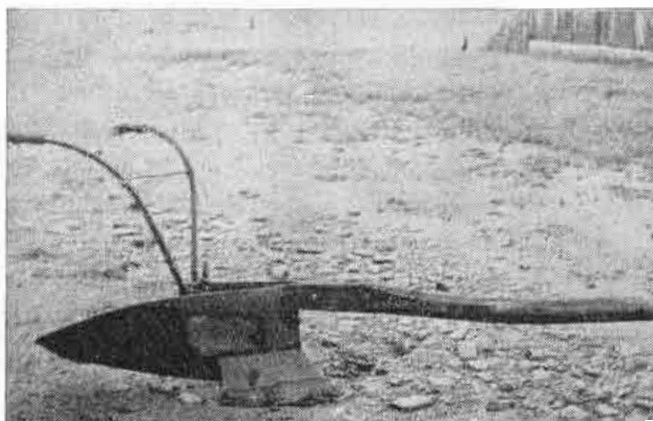
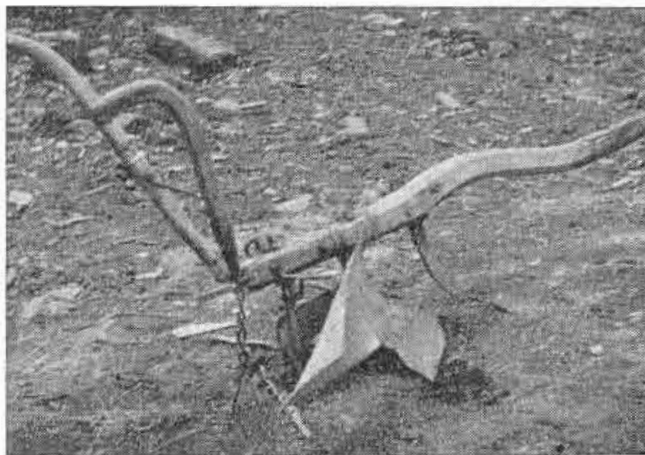
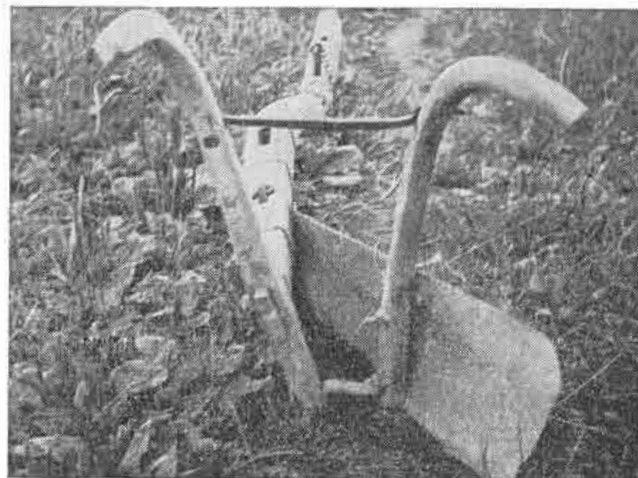
Obr. 4. Zuberec; upevnenie prienoh a odvalnice na položeleznom pluhu kováčskej výroby, ktorý má už plaz železný. Foto V. Urbancová, 1959.

Obr. 5. Polhora; novší typ položelezného oravského pluhu s krivým hriadeľom a prienohami upevnenými o hriadeľ. Foto V. Urbancová, 1959.

Obr. 6. Zákamenné; *bzinecký* pluh s rovným hriadeľom. Foto V. Urbancová, 1959.

možné dosiahnuť aj dreveným pluhom. Hlbšia orba by tu mala za následok, že topiaci sa sneh ornice *vipláče*, *táto ostane jalová a urodí sa na nej ovos len vo výške dlane* (Polhora). Hĺbka orby sa z týchto dôvodov nezväčšuje ani pri ďalších zmenách na položelezných pluhoch. K týmto dochádza objavením sa už spomínaného príbovského a Mackovho pluhu a neskôr aj bzineckého, ktorý vyrábala kováč Pápež v Bzinách okolo rokov 1920–1930. Tieto pluchy v súvislosti so zdokonalením plužných koliesok dostávajú rovný a vyššie položený hriadeľ.⁴⁰ Tým sa zväčšuje aj šírka odvalnice, čo umožnilo jej skrátenie a miernejšie prehnutie, ktoré však aj naďalej ostáva skrútkovité. Vyššie a kratšie odvalnice zem už *nepritiskajú*, ale *lámu*. Vyoraná brázda teda už neostáva v jednom kuse, čím sa uľahčujú ďalšie práce (bránenie) a zdokonaľuje premiešanie a rozdrobenie pôdy. V tomto období sa už diferencujú aj dva základné tvary odvalnic na týchto pluhoch. Pluchy používané v ľahšej pôde dostávajú za-

⁴⁰ Pozri cit. štúdiu o klasifikácii, kde sa rozoberá vzťah tvaru hriadeľa ku kolieskam a stupňu ich dokonalosti.

Obr. 7. Zákamenné; poloha rolí oraných jednostranným pluhom. Foto V. Urbancová, 1959.

hnutejšiu odvalnicu, pri orbe pažitnatej a ťažšej zeme sa pracuje s menej *zlomenými* doskami, aby sa zem vyoraná z brázdy rozdrobila. Týmto prichádza aj k lokálnemu rozvrstveniu nových pluhov. Kým bzinecké s menej zahnutou odvalnicou brávali najviac na hornú Oravu, príbovské a neskôr aj Mackove, ktoré mali zahnutejšiu odvalnicu, sú častejšie na dolnej Orave. Stáva sa však, že gazdovia vlastnia oba typy nových pluhov alebo na prácu v ľahšej pôde si ponechávajú staré pluhy s krivým hriadeľom, a tak sa nám tieto zachovali až do súčasnosti. V Mackovej továrni sa menším diferenciami v kvalite pôdy prispôbovali odvalnice zmenami ich sklonu pri upevňovaní o hriadeľ a uhlom postavenia. Do ťažšej pôdy sa robili užšie pluhy s odvalnicami postavenými bližšie k hriadeľu a ich sklon bol menší. Pre silnejší záprah, ktorý umožňoval robiť širšie brázdy, postavila sa odvalnica ďalej od hriadeľa. To isté sa robilo aj na pluhoch určených do ľahšej pôdy, pričom sa zväčšil aj sklon odvalnice. Všetky tieto zmeny sa teda už netýkajú pôvodného tvaru tejto súčiastky. Tým sa dielenská výroba podstatne líši od kováčskej, pri ktorej nielen veľkosť, ale aj zahnutie odvalnice sa diferencuje podľa podmienok, za akých bude náradie pracovať a ktoré určoval často sám objednávateľ. Okrem toho kováč, ktorý mal tiež role a poznal dokonale podmienky práce vo svojom chotári, vedel presne, aký tvar, veľkosť a sklon potrebuje mať tá-ktorá odvalnica. Pri dielenskej výrobe, ktorá zasahuje nepomerne širší a tým aj rôznorodejší okruh ako kováčska, nemožno robiť takéto individuálne diferencie. To zostalo aj naďalej úlohou miestnych kováčov, z ktorých každý jeden, aj keď sám nevyrábala pluh, vedel nové odvalnice upraviť na žiadaný tvar. Na prvých dielenských odvalniciach, ktoré boli vykúvané podľa *šablóny*, menil často aj prehnutie. Neskoršie — valcované —, ktorých

prehnutie nebolo možné dodatočne meniť, prispôsobujú kováči lokálnym podmienkam už len zmenou ich postavenia a sklonu.⁴¹ Dielenské pluchy Mackove, ako aj staršie príbovské a mladšie bzinecké narúšajú novým tvarom hriadeľa tradičné vyčlenenie Oravy ako oblasti krivohriadeľovej. Tvarom odvalnic nadväzujú však na drobnú kováčsku výrobu a spolu s týmito odolávajú veľmi dlho invázii továrenských pluhov a sú bežným inventárom ešte aj na dnešnej Orave.

Pozrime sa teraz, ako prebiehal tento vývoj v Turci, kde drevené pluchy boli najmä tvarom hriadeľa Orave najbližšie. Prvé položeľzné pluchy sú aj tu krivohriadeľové so skrutkovitou odvalnicou takého tvaru, s akými sme sa stretli na Orave. Iný je lemeš, ktorý tu má trojuholníkový tvar, kým na oravských pluhoch táto súčiastka mala tvar vysokého obdĺžnika, niekedy skoro štvorca. Krivohriadeľové položeľzné pluchy v Turci sú už veľkou zriedkavosťou a na prácu sa prakticky nepoužívajú. Podľa údajov informátorov najdlhšie ich zhotovoval kováč v Čepčine, ktorému donášali hotové drevené súčiastky a on *zrichtoval* pluh so železnými pracovnými súčiastkami. Veľkú úlohu už od konca minulého storočia tu zohrali tzv. *kopovské* pluchy, známe tiež ako *kopské*, s rovným hriadeľom, ktoré vyrábala kováč Kop v Príbovciach.⁴² Ide teda o pluchy, na ktoré nadviazal Macko a Pápež v Bzinách. Najmä pluchy bzinecké si zachovali v tvare lemeša a odvalnice veľkú podobnosť s kopskými. Podľa údajov informátorov mal kováč Kop v Príbovciach veľkú dielňu, v ktorej pracoval s 2–3 tovarišmi a 4 učňami. Pluchy robil aj s hriadeľom a kolieskami, lebo *mal na všetko môdel*.⁴³ Kompletný pluh stál 10–12 zlatých. Jeho veľkou prednosťou bolo, že okrem na najhorších terénoch mohol ním pracovať s jedným koňom. Pluchy tohto typu vyrábali od počiatku nášho storočia aj iní kováči, vždy však pod tým istým menom. Robili ich v Sklabine a Dražkovciach, odkiaľ sa predávali aj na Oravu. Sklabinskí kováči, ktorých bolo päť, zásobovali celé okolie. Štyria kováči v Belej robili kopské pluchy pre Jaseno, Dulice a Kalníky. Vyrábala ich aj kováč v Dolnej Štubni. Pred týmito pluhmi sa miestami objavili ruchadlá (Sklabiňa a okolie), ktoré vyrábali aj miestni kováči. Čoskoro ich však z bežného použitia vytlačili kopské pluchy, ktoré okrem severozápadnej časti Turca zasiahli celú oblasť a používajú sa popri novších pluhoch do posledných rokov. Lipovec s okolím bol zásobovaný *varinskými* pluhmi, ktoré vyrábala kováč Sporina vo Varine tiež už koncom minulého storočia.⁴⁴ Továrenské pluchy začínajú do tejto oblasti prenikať hneď po založení prvej ČSR. Už r. 1922 to boli Čičmancove pluchy, o niekoľko rokov Červínkove a Sackove. Pred dvadsiatimi rokmi prichádzajú Bäche-

⁴¹ Tieto pozorovania platia aj pre ostatné oblasti.

⁴² Prvé *kopské* pluchy mali vraj tiež krivé hriadele. Tento údaj sa nám už nepodarilo doložiť konkrétnym materiálom. Neskoršie pluchy tohto výrobu mali hriadele rovné.

⁴³ Išlo tu zrejme tiež o výrobu, ktorá presahovala rámec výroby dielenskej a ktorá za priaznivých podmienok mohla prerásť v továrenskú výrobu. Jej prvky sledovali v našej remeselnej výrobe rôzni autori už koncom 19. stor. E. A r a t ó, c. d., 436 a n.

⁴⁴ Tieto pluchy sme v teréne už nenašli. Podľa údajov informátorov mali skrutkovitú odvalnicu a rovný hriadeľ. Dielňa jestvuje aj dnes. Robia v nej synovia prvého výrobcu novšie typy jednostranných i dvojstranných pluhov s cylindrickými odvalnicami. Aj tieto sú na okolí známe ako *varinske pluchy*.

Obr. 8. Belá; drevený štvordielny pluh s krivým hriadeľom, známy aj z iných oblastí Turca. Foto V. Urbancová, 1960.

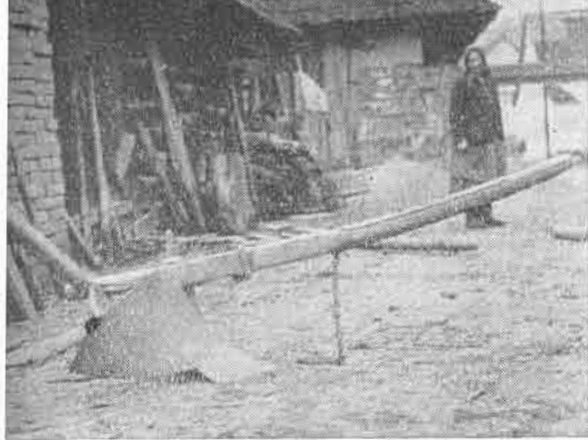
Obr. 9. Belá; položelezný pluh s krivým hriadeľom kováčskej výroby, ktorý vystriedal pluchy drevené. Foto V. Urbancová, 1960.

rove pluchy, ktoré sa tu snáď najviac rozšírili. V porovnaní s Oravou mali tu továrenské pluchy väčší ohlas, čo iste súviselo s lepším hospodárskym postavením obyvateľstva.

Z uvedeného materiálu vidieť, že Turiec, ktorý v drevených pluchoch tvoril s Oravou jeden typologický celok, je s ňou jednotný aj v prvých fázach zásahu položelezného pluhu s výnimkou malého zásahu ruchadla. V oboch oblastiach sa používajú rovnaké typy odvalnic s počiatočným uchovaním krivého hriadeľa, ktorý je na oboch miestach v rovnakom čase a pod vplyvom jedného výrobcu nahradený pluhom s rovným hriadeľom. Zhodnotiť úlohu poľských kováčov v tomto procese bude možné len po preskúmaní poľského materiálu.

O niečo pesterjšia je situácia v Liptove. Západná časť Liptova (oblasť Biely Potok—Ludrová—Liptovské Revúce, Lisková—Gombáš) bola pôvodne zasiahnutá krivohriadeľovými položeleznými pluchmi, vyrábanými zväčša v Dražkoveciach v Turci. Neskôr sem prichádzajú varínske pluchy s rovným hriadeľom a cylindrickou odvalnicou a skrutkovité Mackove pluchy. Oravské krivohriadeľové pluchy zasahujú aj severne položené obce Liptova (Valašská Dubová—Huty). V strednej časti mali prvé položeleznú pluchy vyhnutý hriadeľ, ktorý si zachovávajú aj vtedy, keď pôvodná skrutkovitá odvalnica je nahradená cylindrickou továrenskej výroby. Od týchto oblastí sa odlišuje východná časť (Liptovská Teplička), kde prvé položeleznú pluchy boli ruchadlá. Tieto, známe ako *rohadrá* sa tu zjavujú v posledných rokoch minulého storočia. Ich odvalnica si však nezachováva dlho pôvodný tvar. Jej strmé postavenie a malá dĺžka, napriek tomu, že ide o štrkovitú pôdu, nespĺňajú požiadavky kladené tu na prevracanie zeme.⁴⁵ Pri orbe ruchadlom sa pôda vyoraná z brázdy drobila a na strmších svahoch sypala aj späť. Preto sa začína horný okraj odvalnice predlžovať. Najprv sa k hotovej odvalnici pripevňujú kúsky železa, neskôr sa jej horná časť predlžuje už pri výrobe. Predĺžením a prehnutím hornej časti odvalnice sa dosiahlo, že

⁴⁵ Na špecifický druh práce ruchadla upozorňujú bádatelia už v polovici 19. stor. s tým, že pri voľbe tvaru odvalnice treba vždy brať do úvahy, či pôda má byť prevrátená alebo len rozdrobená, ako to robí ruchadlo. K. H. R a u, c. d., 73 a n.

Obr. 10. Položelezný *kopský* pluh s rovným hriadeľom. Foto V. Urbancová, 1960.

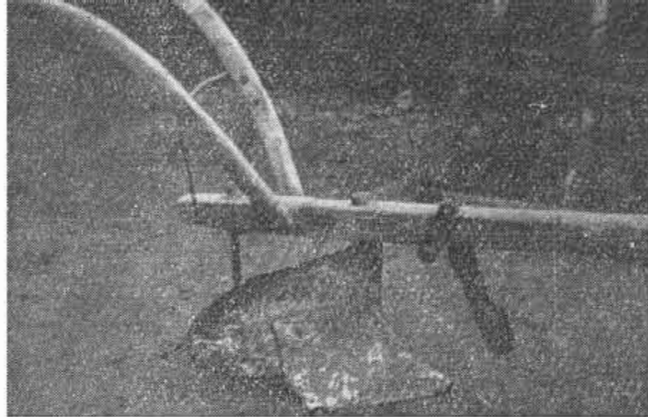
Obr. 11. Sklabina; detail *kopského* pluhu. Foto V. Urbancová, 1960.

odvalnica zem lepšie *prikladala* a nesypala ju do brázdy. Ruchadlá, ktoré sme v tejto oblasti zachytili, majú už železný plaz, zachovávajú si však stále strednú rukoväť, ktorá je na ruchadlách z nášho územia dosť častá. Prienohy na týchto pluhoch sú upevnené o rovný hriadeľ. Pre veľké nároky, ktoré ruchadlo kládlo na poľah (štyri voľy)⁴⁶ vystriedali ho v dvadsiatych rokoch pluhu, na ktoré sa železné hlavy s cylindrickými odvalnicami kupovali v obchodoch.

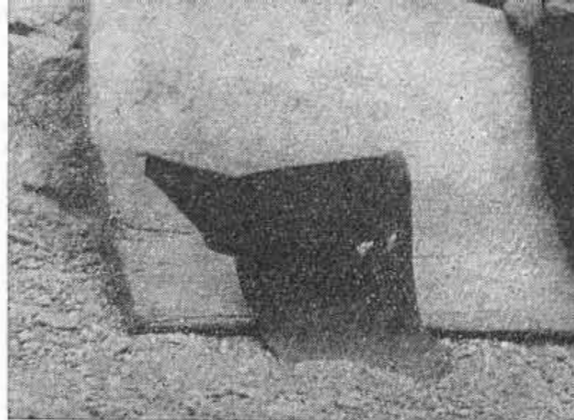
S intenzívnejším zásahom ruchadla sa stretávame aj vo východnej časti Spiša, kde sú tieto tiež známe ako *rohadrá*. Ojedinele sa vyskytujú aj v ostatných častiach. Ako sa nám nateraz javí, nepoužíval sa tento typ náradia v severnej časti Spiša, prípadne sa tam používal iba výnimočne. Rohadrá robili kováči vo Vikartovciach, Šuňave a Batizovciach. Ich drevená konštrukcia vykazuje tu dve základné variácie. V prvom prípade (Šuňava, Kubachy, Vikartovce) sa prienohy rozdvajujú nad hriadeľom v tvare rázsoch tak, ako je to bežné na drevených pluhoch stredného Liptova, alebo z jednej prienohy vyrastajú dva *roh*y, ako to bolo na dvojstrannom pluhu z Tichého Potoka a iných východoslovenských drevených pluhoch.⁴⁷ V druhom prípade (Mengušovce, Batizovce) sú prienohy pripevnené o hriadeľ a opäť sa zachováva stredná rukoväť. Tieto pluchy majú už zväčša železný plaz a ich chod je ľahší ako pri starších typoch so širokým dreveným plazom. S ruchadlami sa v týchto častiach Spiša pracovalo až do tridsiatych rokov, keď boli nahradené Bächerovými pluhmi s cylindrickou odvalnicou. Napriek výhodám, ktoré ruchadlá mali pri orbe štrkovitej pôdy tohto kraja, tí, ktorí mali prostriedky, dávali si ešte pred *bächerákmi* zhotoviť pluchy,

⁴⁶ Príčinou bolo postavenie odvalnice ruchadla, ktorá zvierá s hriadeľom príliš veľký uhol. Lhká orba v kopcoch a šetrenie záprahu pri orbe sa dosahovalo však práve tým, že sa odvalnica *priťahla* k hriadeľu, aby jeho pracovná časť bola užšia. Pri ruchadle, ktoré malo krátku a vysokú odvalnicu, to nebolo dosť dobre možné. Na jeho obmedzené možnosti použitia upozorňuje aj V. Burián, poukazujúc na to, že pri agrotechnike, ktorá vynecháva podmiatku, ruchadlo so strmou radlicou sa neuplatnilo dobre. Preto na ňom treba robiť rôzne zlepšenia a stáva sa, že vývoje nižší Zugmeierov pluh je miestami oveľa rozšírenejší ako ruchadlo. V. Burián, c. čl. 151–158.

⁴⁷ Aj pomenovanie *rohadrá* – *rohadrlo* podľa názoru informátorov sa odvodilo z tvaru prienoh. Ide tu však o skomolenie pôvodného mena, a to najmä zámenou hlások *ch* v *h*, čo je v spišskom nárečí bežné.

Obr. 12. Biely Potok pri Ružomberku; položeľzný pluh robený podľa vzoru kopských pluhov. Foto V. Urbancová, 1959.

Obr. 13. Liptovská Teplička; odvalnica z ruchadla s príveskom. Foto V. Urbancová, 1959.

ktoré išli ľahšie. Tak sa tu objavuje starý oravský *polák*, ktorý tu však má rovný hriadeľ a *ryjaky* tiež so skrutkovitou odvalnicou, ktoré sú ľahšie ako ruchadlá. Posledné sú však bežnejšie v ostatných častiach Spiša a pomenovanie *ryjak* sa prenáša postupne na všetky položeľzné pluhy s *okružlou* odvalnicou, aj keď majú cylindrický tvar, na rozdiel od *hranatej* odvalnice ruchadla.

V ostatných oblastiach máme ruchadlá doložené na východnom Slovensku v okolí Sabinova (Jakuboviany)⁴⁸ a pri Svinej z Chminianskej Novej Vsi.⁴⁹ Ide o ruchadlá so strednou rukoväťou a v poslednom prípade aj s dreveným plazom. Toto je upravené na dvojstrannú orbu pákou, ktorá odvalnicu presúva na pravú alebo ľavú stranu. O prerábaní ruchadiel na dvojstranné pluhy sa zmieňovali aj v Turci (Sklabiňa). Boli to však zriedkavé prípady, ktoré sa nám nepodarilo doložiť už konkrétnym materiálom a východoslovenský nález je preto veľmi cenný. Aké silné bolo zastúpenie ruchadla v tejto oblasti, nemáme zistené. Z doterajších prieskumov sa ukazuje, že na východnom pohraničí, v oblasti bývalej Užhorodskej a Abauj-Torňanskej župy sa tento typ už nevyskytoval. Nebol ním zasiahnutý ani Gemer, Hont a Novohrad. Jeho zastúpenie v Turci a Liptove tiež nebolo veľmi silné a v prvom prípade malo aj krátke trvanie. Oblasť jeho najväčšieho rozšírenia reprezentovalo pravdepodobne západné Slovensko. Určiť jeho hranice a hustotu jeho rozšírenia bude však práve tu oveľa ťažšie ako v uvedených oblastiach. Vývoj v tomto období postupoval oveľa pomalšie ako na západe, kde doložiť staré typy čo len položeľzných pluhov je často už nemožné.

Východné časti nášho územia, Užhorodská župa a pohraničné oblasti Abauj-Torňanskej župy, zasiahol položeľzný pluh veľmi skoro a staré náradie vytlačil tak rapídne, že dnes po ňom už neostala ani stopa. Do týchto oblastí už v dvadsiatych rokoch prenikajú celožeľzné pluhy a položeľzné sú bežným inventárom už na prelome storočia. Tieto sa tu popri továrenských udržujú až do

⁴⁸ Uverejnené v článku M. Jurkoviča *Staré oradlá...*, Slovenský národopis 1956, č. 3.

⁴⁹ J. Koma, *Další exemplár v zbierke pluhov v Krajskom múzeu v Prešove*, Slovenský národopis, 1958, 641–643, obr. 1–2.

súčasnosti. Ich chod je síce ťažší ako pluhov celožeľzných, ale samotné náradie je ľahšie a pri práci s ním je často úspora záprahu väčšia ako pri celožeľzných pluhoch.⁵⁰ Prvé položeľzné pluhy mali aj tu dlhú skrutkovitú odvalnicu, ktorá zem nerozsypala, len *ukladala* alebo *uciskovala*. Hovorilo sa im preto aj *ležaky*. Drobná kováčska výroba pluhov v tejto oblasti nebola natoľko rozšírená ako v predchádzajúcich župách. Železné hlavy, ktoré sa pripevňovali na rovné hriadele, od samého počiatku sa najčastejšie kupovali v obchodoch a boli vyrobené továrensky. Z kováčskych výrobkov boli snáď najrozšírenejšie *frimerove pluhy* s dlhou skrutkovou odvalnicou. Kováč Frimer mal dielne v Michalovciach a Humennom a jeho výroba má dielenský charakter, zasahujúc bez vytvárania lokálnych typov širokú oblasť. No aj tieto pluhy sú v tridsiatych rokoch vytlačené továrenskými výrobkami s cylindrickou odvalnicou, ktoré dostávajú pomenovanie *kridľaky*. Vzhľadom na malú účasť tunajších kováčov na výrobe odvalníkov majú tieto pluhy posledné desaťročie prevahu a dávajú celému územiu jednotný charakter, ktorý nedovoľuje sledovať ani krajové diferencie a neumožňuje ani rekonštrukciu starších typov náradia.

Podobná je situácia aj v Honte a Novohrade. Aj tu sa nové pluhy stávajú hlavným pracovným nástrojom už v prvom desaťročí nášho storočia. Vzhľadom na to, že drevené pluhy v tejto oblasti boli trojdielne, položeľzné pluhy nenadväzovali na ich konštrukciu, a preto v tejto oblasti ani najstaršie položeľzné pluhy nie sú vodidlom pri určovaní starších typov. Prvé železné odvalnice, ktoré vyrábali tunajší kováči, boli veľmi dlhé (70—80 cm) a skrutkovité. Tieto tzv. *kurtáky* majú od počiatku štvordielnu konštrukciu s prienohami pripevnenými o hriadeľ a najčastejšie so železným plazom. V južnej časti žúp boli nahradené maďarským *gubičným pluhom*, na ktorom je o niečo kratšia odvalnica tiež skrutkovitého tvaru. Od založenia prvej republiky prichádzajú sem továrenské pluhy s okrúhlou cylindrickou odvalnicou, tzv. *motýle*, alebo *letáky*. Tieto spočiatku nevyhovovali požiadavkám prevracania ťažšej pôdy, a preto sa na ne prirábajú *kridielká* podobne ako na liptovské ruchadlá. V tomto prípade však už nejde o zlepšenie urobené samotným roľníkom alebo miestnym kováčom, ale o výsledok prieskumných akcií, ktoré v tom čase robili továrne na poľnohospodárske náradie vo svojich odbytištiach. Tieto pluhy sa tu ako najrozšírenejšie používajú až dodnes.

Kupované továrenské hlavy na pluhy zohrali veľkú úlohu aj v oblastiach Tekova a Dolnej Nitry, kde sa prvé celožeľzné pluhy objavujú nie ojedinele už v prvom desaťročí nášho storočia. V období, ktoré sme zachytili, vidíme už len napodobňovanie továrenskej výroby kováčmi, ktorí najčastejšie robia len čeriesla na nové pluhy. Nepodarilo sa nám už zachytiť staré kováčske výrobky a ich krajové diferencie. Je však pravdepodobné, že aj tu továrenská výroba zasiahla

⁵⁰ Položeľzný pluh sa udržuje aj v kamenitej pôde, kde sa často stáva, že celožeľzný pluh sa nárazom na kameň skríví. Položeľzný pluh, vďaka drevenému hriadeľu, týmto nárazom odolá. Na výhodu dreveného hriadeľa (pevnejší, ľahší, lacnejší) sa prišlo na základe praktických skúseností veľmi skoro a už v minulom storočí sa úmyselne robia aj vo veľkovýrobných drevených hriadeľoch k železným hlavám. Pozri o tom R. Braungart, *Die Ackergeräthe in ihren praktischen Beziehungen*, Heidelberg 1881, 92 a n.

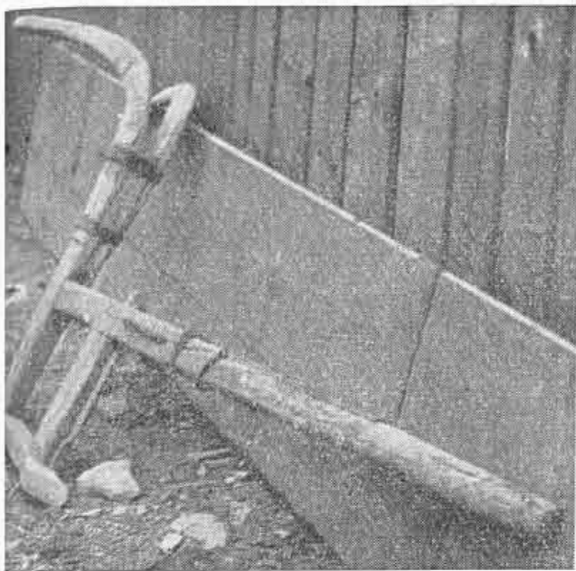

Obr. 14. Detail konštrukcie
ruchadla. Liptovská Teplička.
Foto V. Urbancová, 1959.

hneď v počiatkoch tak intenzívne a v priebehu celého vývoja stačila kryť potreby natoľko, že k rozvinutiu kováčskej malovýroby v širšom meradle ani neprišlo. Prvé kupované odvalnice v tejto oblasti boli *okružle* — cylindrické. Tieto však v oblastiach s ťažšou pôdou boli *hluché*, a preto továrne (Bächer, Agrofera) začali vyrábať pre miestne potreby odvalnice s miernym skrutkovitým prehnutím (Šurany a okolie). Aj tam, kde pôda vyžadovala viac druhov odvalnic (Nemčiňany a okolie)⁵¹ neprichádza k ich kováčskej výrobe, ale všetky potreby kryjú továrenské výrobky. Príchod položeľzných pluhov, o ktorých sa tu hovorí už okolo osemdesiatych rokov minulého storočia, priniesol so sebou niekoľko zmien. Okrem samotnej hĺbky orby a zdokonalenia prevracania pôdy veľmi dôležitú okolnosť sme zaznamenali z okolia Vrábeľ. Nové náradie tu má za následok zmenu v doterajšom členení chotára. Kým sa pracovalo drevenými pluhmi, chotár bol rozdelený na dve polovice. V jednej sa striedala ozimina s jarinou, v druhej bol úhor. Ľahšia orba položeľznými pluhmi mala za následok obmedzenie úhoru na tretinu a tým zväčšenie plochy pravidelne obrábanej pôdy a možnosť zavádzania nových druhov plodín. Okrem nového orného náradia svoju úlohu tu zohral aj zvýšený dopyt po poľnohospodárskych produktoch, čo spolu malo za následok intenzívnejšie obrábanie pôdy a zmenšenie plochy pravidelných úhorov.

Doteraz sme venovali pozornosť výlučne jednostranným položeľzným pluhom a ich prenikaniu do jednotlivých oblastí. Nemenej zaujímavá je aj otázka dvojstranných pluhov, o ktorých sa zmienime ako o poslednom náradí tohto vývojového stupňa, aby sme mohli prejsť k jeho celkovému zhodnoteniu. Je to náradie, ktorého rozšírenie je obmedzené priestorovo aj časovo, čo však umožňuje poukázať na niektoré momenty súvisiace aj s otázkou drevených pluhov a ich rozšírenia.

⁵¹ Pri štrkovitej pôde používali odvalnice zahnutejšie, v hlinitej dlhšie, v bielej cylindrické. S takouto diferenciaciou náradia sa stretávame len v bohatších oblastiach. V chudobnejších sa na niektoré práce alebo do niektorých druhov pôdy ponechávajú staršie typy, ako to bolo napr. na Orave.

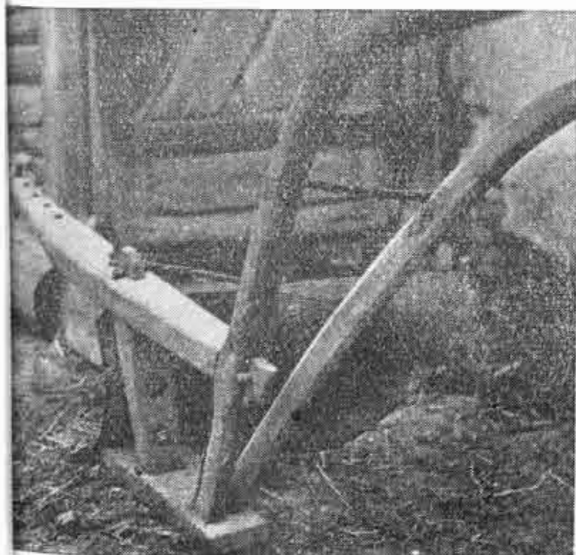
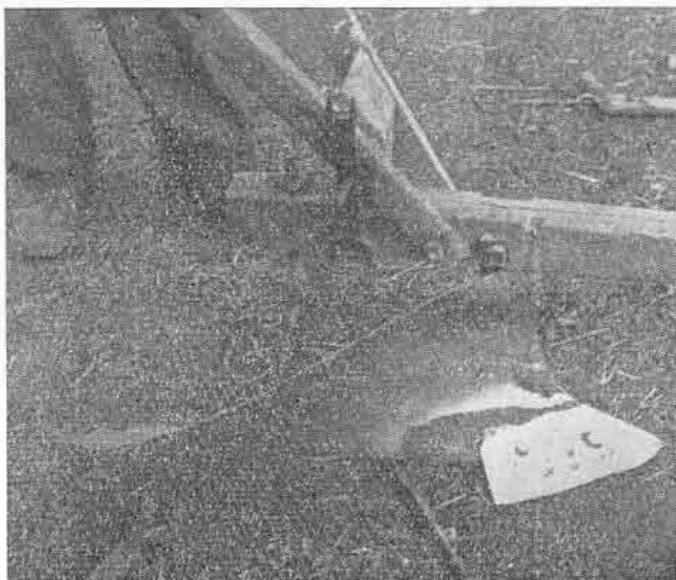
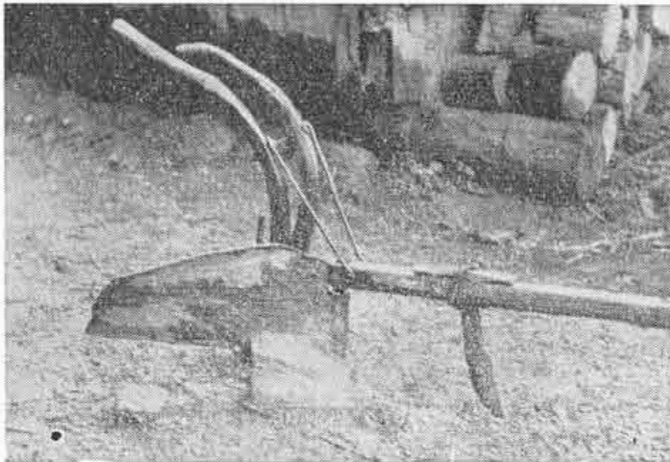
Obr. 15. Šuňava; drevená konštrukcia Spiškého ruhadla. Foto V. Urbancová, 1959.

Obr. 16. Šuňava: *poläk* s rovným hriadeľom a skrutkovitou odvalnicou. Foto V. Urbancová, 1959.

Obr. 17. Skalité; položelezný pluh používaný v súčasnosti na severných Kysuciach. Foto V. Urbancová, 1959.

Obr. 18. Kolbasov; položelezný pluh — *ležak* — so skrutkovitou odvalnicou. Foto V. Urbancová, 1959.

Obr. 19. Klenovec; valcový pluh. Foto V. Urbancová, 1956.

Keď chceme sledovať jednotlivé fázy vývoja položelezného dvojstranného pluhu, musíme, samozrejme, sústrediť pozornosť na oblasti, kde sa tento typ náradia vyskytoval aj v minulosti — ešte ako náradie drevené. Ideálnym územím z tohto hľadiska je najmä Gemer, kde výskyt dreveného dvojstranného pluhu bol na našom území najkompaktnejší. K prvému zdokonaľovaniu drevených dvojstranných pluhov prichádza postupným vymieňaním drevených súčiastok železnými. Najprv to bol plaz so stĺpicou,⁵² neskôr sa okúva drevená odvalnica, ktorá je často nahradená železnou takého istého tvaru, ako bola drevená. Sú to zmeny, ktoré sme mohli pozorovať aj na jednostranných pluhoch a ktoré náradie spevnili, uľahčili a zrytmizovali jeho chod pri práci. Nezmenila sa však ešte samotná konštrukcia náradia a neprišlo k podstatnejšej zmene v kvalite práce z hľadiska prevracania pôdy. To nastáva až zavedením položelezných pluhov, ktoré sú konštrukčne často úplne odlišné od starých dvojstranných pluhov a do jednej skupiny s nimi ich môžeme zaradiť hlavne na základe práce, ktorú vykonávajú. Sú to pluh, ktoré tak isto, ako ich drevení predchodcovia sú uspôsobené na orbu strmých svahov po vrstovniciach a teda na prevracanie pôdy len na jednu (pravú alebo ľavú) stranu.

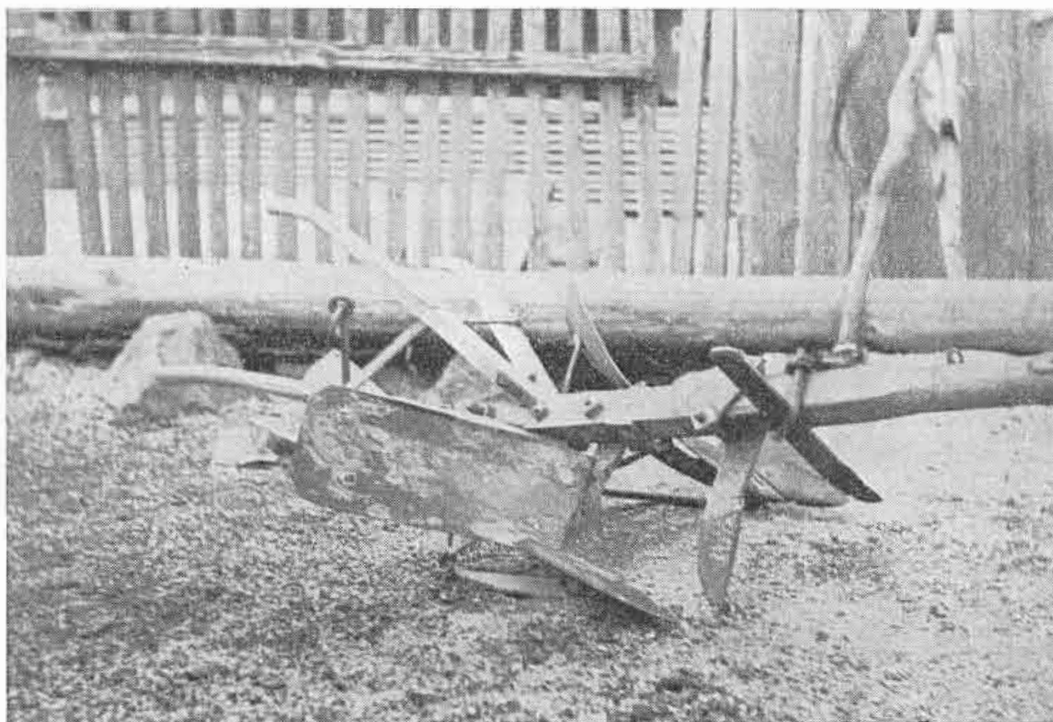
Nahradenie dreveného pluhu položelezným nebolo na preskúmanom území Gemera jednotné. K ich prenikaniu prichádza od konca minulého storočia, keď sa aj tu začínajú objavovať nielen valcové a dvojodvalnicové dvojstranné pluh, ale aj jednostranné pluh, tzv. *okolníky*. Ich prenikanie malo v niektorých častiach za následok vytvorenie zvláštnej, no viac-menej prechodnej situácie.

Ako sme na začiatku spomenuli, už v polovici minulého storočia pracovali na Gemi dve továrne na výrobu poľnohospodárskeho náradia, a to v Kunovej Teplici a Rimavskej Seči. Z prospektov továrne v Rimavskej Seči vidíme,⁵³ že sa tu vyrábali všetky druhy v tom čase moderného poľnohospodárskeho náradia na obrábanie pôdy, od rôznych druhov brán a valcov, až po orné náradie určené na rôzne druhy prác. Popri Infeldových podryvačoch a oborávačoch vyrábajú sa Schwerzove pluh, ktoré (a to je práve dôležité) sú jednostranné. Podľa údajov informátorov aj v Kunovej Teplici sa vyrábali jednostranné pluh. Takto nové náradie nielen čo do tvaru hlavy, ale aj čo do práce začalo postupne prenikať do starej kompaktnej oblasti dvojstranného dreveného pluhu, najintenzívnejšie samozrejme v blízkosti tovární. Stretávame sa s nimi však ojedinele aj v severnejších oblastiach (Markuška, obce na Pohroní). Tunajší roľníci, v nádeji na lepšiu úrodu po dokonalejšom obrobení pôdy, preberajú tento pluh a snažia sa ho upotrebiť vo svojich podmienkach. Avšak vzhľadom práve na podmienky, do akých sa tento jednostranný položelezný pluh dostáva, nemá veľký úspech a vytláča drevený dvojstranný pluh trvale len miestami a za presne stanovených podmienok.⁵⁴ V prvom prípade sa udomácňuje na náhorných plošinách

⁵² Pozri o tom článok V. Urbanovej, *K vývoju dvojstranného pluhu na Gemi*, Slovenský národopis, 1957, 494, obr. 3.

⁵³ F. R. Infeld, c. d., tab. I—IV a vysvetlivky k nim.

⁵⁴ Uvedené továrne v Gemi boli zamerané zrejme na výrobu pre južné rovinné oblasti a nerešpektovali požiadavky severnej časti svojho územia. Je charakteristické pre vtedajší

Obr. 20. Tisovec; dvojodvalnicový kováčsky pluh. Foto V. Urbancová, 1956.

(Roštár) a tam, kde je prevažná časť polí položená na miernych svahoch. V druhom prípade sa ujíma v oblastiach, kde po komasácii v osemdesiatych rokoch väčšia časť pôdy nebola už členená po vrstovniciach, ale kolmo, čiže do svahu (Henckovce). Pri takomto členení dvojstranný pluh neplní svoju funkciu a jeho nahradenie jednostranným je logickým dôsledkom zmeny v polohe rolí. V poslednom prípade sa zaužívali položeľzné jednostranné pluhy tam, kde sa dlhodobou orbou dvojstrannými drevenými pluhmi vytvorili také terasy, ktoré už bolo možné orať tak ako role na rovinách. Vo všetkých uvedených prípadoch nové pluhy, tzv. *okolníky* alebo *roveníky* pretrvávajú ako hlavné pracovné náradie až do súčasnosti a len v posledných rokoch sme mohli badať infiltráciu továrenských dvojstranných pluhov, ktoré však majú len vedľajšiu úlohu.

V ostatných prípadoch oblasti, ktoré boli v kontakte s jednostrannými položeľznými pluhmi, reagujú na ne takto: na orbu strmých svahov sa ponechávajú staré drevené dvojstranné pluhy, tzv. *hôrne*, na orbu rovnejších polí sa priberajú nové *roveníky* (Brdárka, Markuška, Kobeliarovo, Vlachovo). Na týchto miestach neboli podmienky vyhovujúce jednostrannému pluhu. Robili sa však pokusy prispôbiť ho na orbu svahov, aby sa drevený pluh mohol vyradiť. Aby *roveník* prevrátil zem do kopca, a nerobil len *járočky*, nadrábali jeho odvalnice

vývoj v poľnohospodárstve, že roľníci siahli aspoň pokusne za novým, hoci nie úplne vyhovujúcim náradím hneď, ako sa v ich okruhu objavilo. Používali ho dovtedy, kým nebolo nahradené náradím lepším.

kúskami železa a tak ich zväčšovali a dávali im skrutkovitý tvar. Tieto zlepšenia na strmo položených vrstovnicových poliach neboli úspešné. Preto na týchto miestach pretrvávajú drevené pluhý popri položeľzných až do príchodu položeľzných dvojstranných pluhov. Vtedy sa obe predchádzajúce náradia vyradujú a položeľzný dvojstranný pluh sa stáva jediným náradím na obrábanie pôdy.

Okrem oblastí, v ktorých sa udomácnil jednostranný pluh a v ktorých bola jeho existencia obmedzená na pomerne krátky časový interval, máme oblasti, v ktorých drevený dvojstranný pluh bol bez preryvu vystriedaný položeľzným (Tisovec, Klenovec, Muráň, Dobšina a ich okolie). Sú to oblasti, v ktorých máme zastúpené všetky základné typy nového dvojstranného náradia, a to pluhý valcové, dvojodvalnicové⁵⁵ a previeracie.

Valcový pluh je najbližší svojmu drevenému predchodcovi. Zachoval si symetrický lemeš a najmenej pozmenil tvar odvalnice, ktorá na rozdiel od drevenej dostáva v železnom vyhotovení vypuklý tvar.⁵⁶ Spôsob, akým je riešené spojenie lemeša s odvalnicou, ako aj prepínanie tejto pracovnej súčiastky z jednej strany hriadeľa na druhú, je veľmi podobný Ransomeho *americkej obracacej zrastlici*.⁵⁷ Ide o pluh s rovným hriadeľom, o ktorý sú železnými skrutkami pripevnené dve rovné prienohy. Lemeš má tvar trojuholníka a jeho obidve ostria sú vyhnuté dohora. K lemešu je železnými nitmi pripevnená odvalnica valcovitého tvaru. Tieto pluhý sú známe nielen na území Gemera, ale aj v Turci, kde ich tiež robili kováči.⁵⁸ Aká je súvislosť medzi nimi a zmieneným továrenským výrobkom a akými cestami sa tento typ náradia dostal na naše územie, nepodarilo sa zatiaľ zistiť. Jeho výskyt je dosť obmedzený a viaže sa na kováčsku výrobu. Je však pochybné, že by išlo o podobnosť náhodnú a naši kováči prebrali aj tu, podobne ako v predchádzajúcich prípadoch, továrenskú predlohu a túto zlepšili prispôbením miestnym pomerom. Bude úlohou ďalšieho bádania zistiť stredisko, z ktorého sa tento pluh u nás rozšíril. Používal sa na orbu strmých svahov (najmä okolie Klenovca) a pre svoju ľahkosť tu pretrváva aj popri dokonalejších položeľzných pluhoch továrenskej výroby.

Väčšie územie zasiahli pluhý dvojodvalnicové. Najčastejší je ich výskyt v oblasti Tisovec—Hnúšťa—Revúca—Muráň, kde ich už začiatkom nášho storočia vyrábali miestni kováči podľa vzorov videných na veľkostatkoch.⁵⁹ Napriek tomu, že tieto pluhý boli pomerne drahé,⁶⁰ vytlačili v priebehu 10—15 rokov drevené pluhý, lebo plne vyhovovali orbe strmých svahov. Orba pluhom s dvoma odvalnicami je v podstate taká, ako orba dreveným dvojstranným pluhom.

⁵⁵ Dvojodvalnicové pluhý sú známe tu ako *trojrásochové* alebo *trojradličné*, prípadne ako *jastrab*. Prienohy predstavujú chvost, odvalnice kridla vtáka.

⁵⁶ Valcový pluh veľmi jednoduchej konštrukcie uverejnil J. Podolák v štúdiu *Prispevok k štúdiu oracích nástrojov na Slovensku*, Slovenský národopis, 1956, č. 1, 68, obr. 24.

⁵⁷ *Hospodársky slovník náučný*, zv. 3, 193, obr. 166.

⁵⁸ Tieto pluhý na jednu brázdú robil kováč v Dražkovciach. Používali sa ojedinele v Belej a okolí na orbu strmých svahov.

⁵⁹ V Tisovci to bol Bazalidesov veľkostatok, kde okolo r. 1900 sa začalo pracovať týmito pluhmi továrenskej výroby.

⁶⁰ Kováčecke pluhý na začiatku nášho storočia tu stáli 7 zlatých, po r. 1910 až 18 zlatých.

Aj ním sa brázdy prevracajú stále na tú istú stranu, čo umožňovali dve odvalnice pripevnené na jeden hriadeľ. Pluh na konci brázdy sa obrátil tak, aby jednu brázdou vyorávala jedna, druhú druhá odvalnica. Zem vyoraná z brázdy sa prevracia v smere sklonu svahu tak, ako pri drevených a valcových pluhoch.⁶¹ Dvojodvalnicový pluh v uvedených oblastiach pretrval až do súčasnosti a len zriedkavo bol nahradený pluhom previeracím, ktorý zase v oblasti valcového pluhu bol jeho pravidelným nástupcom. Previeracie pluchy, zvané aj *mora-váky* boli vyrobené továrensky, najčastejšie *bächeráky*. Kováči zhotovovali na ne len čeriesla, ktoré vidíme aj na dvojodvalnicových pluhoch.

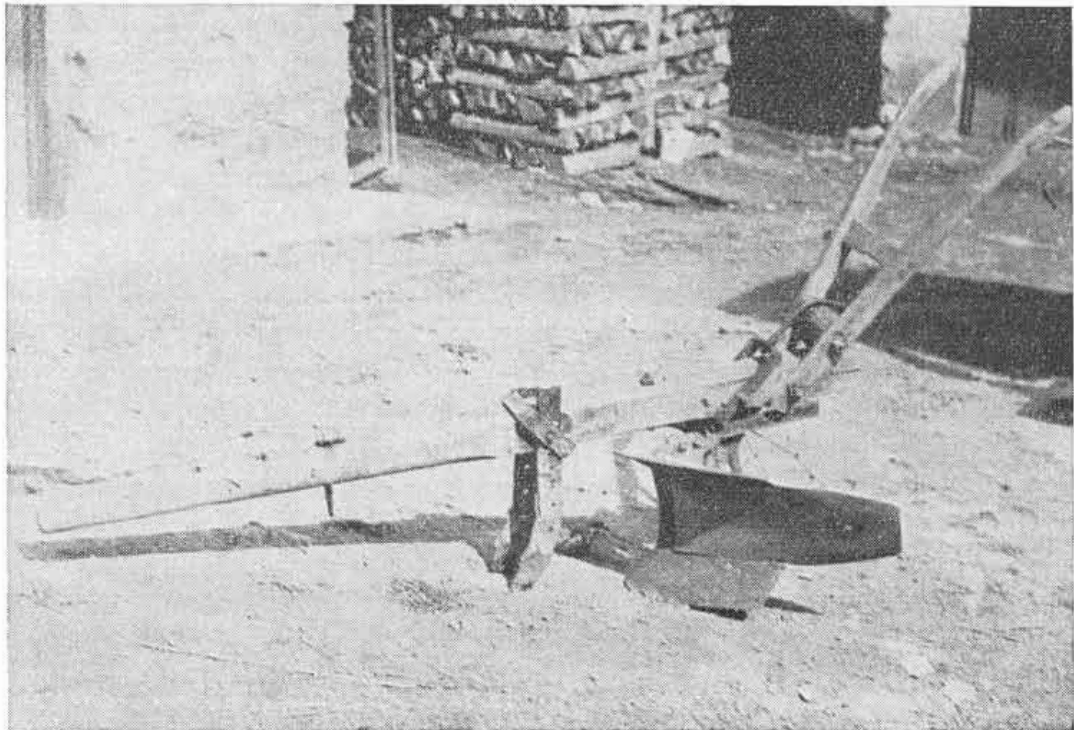
Tak ako v Gemeri⁶² a v susednom Spiši nadväzuje dvojstranný položeľzný pluh na drevené náradie toho istého typu. V prvom období svojej existencie sa nevyskytuje v oblastiach, kde sa používal drevený jednostranný pluh. Ide o oblasť Spišskej Starej Vsi, kde na rozdiel od ostatného územia Spiša sa používali len jednostranné drevené pluchy a tieto boli nahradené jednostrannými pluhmi položeľznými.

Dôležitým poznatkom, ku ktorému sme prišli sledovaním rozšírenia dvojstranných položeľzných pluhov je, že okrem uvedených výnimiek je známy všade tam, kde sa predtým pracovalo s drevenými dvojstrannými pluhmi. V ostatných oblastiach Slovenska, napriek ich hornatému charakteru, stretávame sa s ním len v úplne ojedinelých prípadoch, ktoré pripomínajú skôr experimenty niekoľkých roľníkov ako stopy po ich pravidelnejšom používaní. Tak je to aj s dvojstrannými pluhmi v Turci, kde, ako sme už spomenuli, prispôbovali sa tejto práci aj ruchadlá. Bolo to zrejme v snahe prispôbiť náradie nevyhovujúce orbe strmých svahov týmto podmienkam. Používanie dvojstranného ruchadla je aj na východe nášho územia ojedinelé.

K väčšiemu rozšíreniu previeracích dvojstranných pluhov vyrobených továrensky prichádza na našom území od tridsiatych rokov. Odvtedy sa s nimi stretávame vo všetkých oblastiach s kopcovitým terénom, no stále ako so zriedkavosťou. Obyčajne ide o jeden-dva pluchy v obci alebo v širšom okolí, ktoré si navzájom požíčavajú na ťažšie úseky. Zaujímavá je otázka, prečo sa toto náradie v podmienkach, pre ktoré bolo zhotovené a v ktorých pracovalo pomerne lepšie ako jednostranný pluh, nerozšírilo ani v posledných rokoch. Ťažkosti, ktoré sú pri orbe kopcovitého terénu jednostranným pluhom, netreba osobitne rozvádzať. Tieto sa neodstránili ani príchodom položeľzného jednostranného pluhu, ktorý v opísaných oblastiach nahradil drevený jednostranný pluh. No napriek tomu toto náradie vyhovovalo roľníkovi lepšie ako dvojstranné pluchy, ktoré sú už mnohé desaťročia známe prakticky každému roľníkovi. Veľkú úlohu tu iste zohrala tradícia vo vzťahu k pracovnému návyku. Technika práce dvojstranným

⁶¹ Podrobný opis orby týmto pluhom pozri v štúdiu V. Urbancovej. *K vývoju dvojstranného pluhu na Gemeri*, Slovenský národopis, 1957, 491–504.

⁶² Valcový pluh sa tu používal na najstrmšie položených miestach so štrkovitou pôdou, kde vyhovovala jeho malá váha i tvar odvalnice. Pre tieto miesta nevyhovoval ťažký dvojodvalnicový pluh, ktorý sa používal na miernejších svahoch s ťažkou pôdou. Previerací pluh vyhovoval v oblasti valcového pluhu tvarom odvalnice a tiež menšou váhou ako dvojodvalnicový pluh. Podrobnejšie pozri V. Urbancová, c. čl., Slovenský národopis 1957.

Obr. 21. Klenovec; previerací pluh. Foto V. Urbancová, 1956.

pluhom bola roľníkom zvyknutým pracovať jednostranným pluhom cudzia. Prejavilo sa to aj na práci tých dvojstranných pluhov, ktoré do oblasti jednostranných prenikli. Na vrstovnicových poliach neorali nimi brázdu len smerom dole, ako napr. v Gemeri. Roľníkom zvyknutým na prevracanie brázdy na dve strany starým jednostranným pluhom zdala sa strata pôdy vzniknúšia jej zosúvaním pri jednostrannej orbe, neúmeraná zlepšeni jej prevracania. Dvojstranné pluhy sa preto začali používať na kombinovanú orbu v tom zmysle, že raz sa brázdy prevracajú len dole a pri nasledovnej orbe zase iba hore. Veľmi častý je aj prípad, že brázdy sa prevracajú len proti sklonu svahu (teda hore), čo je úplne opačný spôsob, ako v starej oblasti dvojstranných pluhov.

Vážnejšou príčinou zamedzenia rozšírenia tohto výhodnejšieho náradia však v mnohých prípadoch bola poloha rolí. Tieto v prevažnej väčšine preskúmaných oblastí nie sú položené po vrstovniciach, ale kolmo na svah. Takéto členenie, ktoré vyhovovalo jednostrannému pluhu a možno ním bolo aj podmienené,⁶³ robilo prácu s dvojstranným pluhom neúčelnú a v takýchto oblastiach sa s ním ani nestretávame. Videli sme, že aj pri dodatočnej zmene v členení (Henckovce) dvojstranné náradie bolo hneď pri prvej príležitosti nahradené jednostranným, ktoré lepšie vyhovovalo novým podmienkam. Keď uvážime túto okolnosť, polo-

⁶³ Podľa informácie P. Horvátha, pracovníka HÚ SAV, historický materiál nedáva nateraz uspokojivú odpoveď na príčiny rôznych členení rolí v chotári z hľadiska ich polohy. Odpoveď na túto otázku dajú až ďalšie výskumy v archívoch.

Obr. 22. Liptovská Teplička; poloha rolí oraných jednostranným pluhom. Foto V. Urbancová, 1959.

ha polí by mala naznačovať typy používaného náradia. Situácia však nie je tak jednoduchá. S prípadmi terasových polí sme sa totiž stretli aj v oblastiach, kde po drevených dvojstranných pluhoch nebolo ani stopy (Krajné, Myjava, Brezová). Tieto vznikali zosúvaním pôdy pri orbe jednostranným pluhom tak, že dolný koniec role položeney na svah po vrstovnici sa len prekopal. Tým sa zabránilo zosunutiu pôdy z tej časti a zem posunutá z hornej časti role sa mala kde zachytiť. Neišlo tu samozrejme o svahy strmé. No je to okolnosť, s ktorou treba počítať. S vrstovnicovými poliami sa stretávame aj v severovýchodnej časti Šariša (Obručné, Livov, Zlaté, Kríže), kde podľa údajov informátorov drevený pluh bol jednostranný a aj jeho položeľzný nástupca patrí do tejto skupiny. Strmo položené role sa ním orú len dole svahom, brázda, ktorá by sa mala orať na opačnú stranu ide na prázdno. Tento spôsob orby zdôvodňujú tým, že pred príchodom položeľzných pluhov sa orali len miernejšie položené polia, ktoré sa dali orať bez ťažkostí na obe strany. Položeľzným pluhom sa začali orať aj

strmšie položené polia a tam, kde jeho práca nebola dokonalá, pristúpili k uvedenému spôsobu.

Napriek týmto výnimkám, najčastejšie členenie polí v oblastiach jednostranných pluhov je kolmé na svah, pri dvojstranných pluhoch vrstovnicové. S prípadom používania dvojstranného pluhu na kolmo položených poliach sme sa nestretli, čo je pochopiteľné z hľadiska práce, ktorú tento pluh vykonáva. Možno teda povedať, že kolmé členenie polí nevyhovovalo práci dvojstranného pluhu. Terasy a vrstovnicové polia však nemusia vylučovať jednostranný pluh. Pri výskume náradia poloha polí môže byť vodidlom v tom zmysle, že existenciu starého dvojstranného pluhu môžeme predpokladať len na terasách a nie v oblastiach s kolmo umiestenými roľami. Týmto v častiach, kde sa tieto dva typy stretávajú, vyčleníme určité územia, ale samozrejme len po konfrontácii s údajmi informátorov a po zistení historického vývoja členenia chotára. Poloha polí je teda vážnym, ale len druhotným ukazovateľom a sama osebe by mohla viesť miestami k mylným záverom.

Spoľahlivejšie a pomerne jednoduchšie možno určiť výskyt dvojstranného dreveného pluhu pomocou položeelných pluhov. Tieto, ako sme videli, v oblastiach starého jednostranného pluhu vystupujú len zriedkavo a často veľmi neskoro. Nikdy sa tu nestávajú jediným náradím. V oblasti dvojstranného pluhu sa zase stretávame okrem malých výnimiek s priamym nadviazaním dvojstranných položeelných pluhov na staré drevené náradie, pričom nové druhy sa stávajú postupne hlavným a jediným orným náradím. Sledovaním tohto hľadiska spolu s predchádzajúcim bude v budúcnosti možné získať relatívne presné obrysy hraníc rozšírenia dvoch základných typov náradia z hľadiska práce, ktorú vykonávajú, čo je dôležité najmä tam, kde sa na drevené pluchy už nepamätajú.

Záverom zhrnieme v niekoľkých bodoch základné poznatky, ku ktorým sme rozborom položeelných pluhov na našom území dospeli:

1. Rôzne stupne hospodárskeho vývoja jednotlivých oblastí za kapitalizmu, ich izolovanosť od tržných centier a miest sa ukázala aj na čase, v ktorom sa zaužívala nové náradie. Na západnom Slovensku, v Nitriansku a v susedstve miest (Trnava, Košice a pod.) tento proces prebiehal od poslednej tretiny minulého storočia. V ostatných, izolovanejších častiach sú to hlavne dve desaťročia na prelome dvoch storočí. Napriek týmto časovým diferenciam 20. stor. a najmä jeho druhé desaťročie je už všade charakterizované položeelným pluhom.

2. V odľahlejších oblastiach prvé položeelné pluchy, ktoré sa dostávajú do rúk širokých más roľníkov, sú výrobkami miestnych kováčov. Títo s výrobou neprestávajú ani neskôr a o ich úplnom vyradení továrenskou výrobou možno hovoriť až po r. 1948.

3. Z kováčov sa miestami stávajú majitelia väčších dielní (Dražkovce, Varín, Bziny a pod.). Títo vychádzajú z určitého domáceho typu,⁶⁴ zasahujú svojimi

⁶⁴ Myslíme tu na jednostranné položeelné pluchy prispôbené kováčmi domácim potrebám a nadväzujúce na starú, drevenú konštrukciu. Ďalšia kováčska výroba v priebehu posledných desaťročí upúšťa, ako sme videli, od týchto tradičných tvarov a prechádza po ich zdokonalení k výrobkom menej výrazným z hľadiska krajových odlišností.

výrobnými širší okruh a sú predzvesťou nivelizácie tvarov pracovných súčiastok a konštrukcie drevených častí, v ktorej pokračovala továrnska výroba. Táto bola na našom území malá, najmä čo sa týka podnikov, ktoré vyrástli z domácich základov (Macko). Kováčka a dielenská výroba je tu prvoradá a prenikanie výrobkov veľkých tovární je dlho pomerne malé (Bächer, Agrofera a pod.). Oblasť bližšie tržným centráram sú od začiatku zásobované továrnskymi výrobkami (Nitra, záp. Slovensko, Tekov) a význam kováčov je nepomerne menší. Ich práca má zväčša len pomocný charakter a obmedzuje sa na výrobu menších súčiastok (čeriesla, prípadne lemeše a ich brúsenie) a na *richtovanie* továrnskej hlavy na drevený hriadeľ. Okrem hospodárskych príčin boli to aj dôvody geografické, ktoré umožnili preniknutie továrnských výrobkov do týchto oblastí od samého počiatku. Podmienky práce tu neboli natoľko zložité ako v kopcovitom teréne, kde sa aj tvar odvalnice musel prispôbovať lokálnym podmienkam, čo továrnska výroba spočiatku nebola schopná robiť. Rovinný terén nebol natoľko citlivý na tvar odvalnice a nekládol zábrany pri šírení továrnských výrobkov jednotného tvaru.

4. Z hľadiska tvaru odvalnice je zaujímavé zistenie, že prvé položeľzné pluhý kováčskej výroby mali odvalnicu dlhú a skrutkovite prehnutú. Vychádzalo sa teda z tvaru drevenej odvalnice, ktorá je v posledných rokoch existencie dreveného pluhu miestami samotnými roľníkmi opracúvaná do tvaru skrutky. K definitívnej zmene tvaru železnej odvalnice na cylindrickú prichádza v podstate až v posledných desaťročiach s továrnskymi výrobkami. Ruchadlá zasiahli pomerne úzku oblasť a cylindrická odvalnica na starých kováčskych pluhoch je veľkou zriedkavosťou.

5. Príchod položeľzných pluhov mal vo všetkých oblastiach za následok dokonalejšie obracanie pôdy. Výrazné zmeny v hĺbke orby nastali len na rovinách. Všade však vidíme zníženie počtu záprahu, uľahčenie a urýchlenie práce. Miestami s ich príchodom prichádza k rozšíreniu plôch ornej pôdy (Vráble, severových. Šariš). Vo veľmi kopcovitých oblastiach (Gemery, Orava) zase intenzívnejšie obrábanie spolu so zaužívaním umelých hnojív umožnilo nechať role na neprístupných miestach na stále pašienky. Ich obrábanie bolo totiž spojené s veľkou námahou, ktorá po zvýšení úrodnosti nižšie položených rolí už nebola únosná. Položeľzné pluhý neznamovali len novú etapu v kvalite obrábania; umožnili aj rozšírenie pestovania rôznych technických plodín. Tým sa stali prvým signálom novej etapy vývoja v celej poľnohospodárskej výrobe.

ZUSAMMENFASSUNG

Die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts können wir als eine Epoche des Durchdringens kapitalistischer Erzeugungsbeziehungen in die slowakische Landwirtschaft bezeichnen. In diesem Zeitabschnitt kommt es zum allmählichen Erlöschen der Überbleibsel feudaler Beziehungen, zur Verbreitung von Marktmöglichkeiten und dadurch zum Aufschwung der Fabrikserzeugung. Die Agrarkrise, die in diesem Zeitabschnitt sehr stark auch unser Gebiet getroffen hatte, zwang die Grossgrundbesitzer zum schleunigsten Übergang auf ein intensiveres Wirtschaften. Es wird ein ergiebigeres Anbauen von Industrieprodukten und Futtermitteln zum Nachteil der

Halmfrüchte eingeführt. Die Erhöhung der Erträge von Industrieprodukten ohne Vergrößerung der Saatflächen erforderte ein vollkommeneres Bebauen und spiegelte sich nicht nur in der Änderung der Saatsysteme, sondern in erster Linie im Arbeitsgerät ab. Vom Jahr 1870 bis 1895 erhöht sich die Anzahl der Pflüge und anderer Maschinen auf Dampftriebkraft in den slowakischen Komitaten von 379 auf 2804, der Hack- und Mälmaschinen von 325 auf 1441, der Sämaschinen auf Pferdekraft von 323 auf 7886 (siehe Lit. Bem. 26). Diese Angaben beziehen sich auf die Grossgrundbesitze und stellen nicht den für die Landwirtschaften geltenden Stand dar. Aber auch diese sind mit den Veränderungen des ganzen Zeitabschnittes bezeichnet und gehen über, wie es das im Terrain gewonnene Material zeigt, auf ein intensiveres Bebauen. In diesen Jahren beginnen vollkommener Pflüge und Dreschmaschinen in die Landwirtschaften durchzudringen, zuerst auf Hand-, später auf Pferdegespann (geple), wobei auch das Säen mit der Hand stellenweise durch Sämaschinen ersetzt wird. Es wird definitiv vom Getreidemähen mit den Sicheln auf das Schneiden übergegangen und die Änderungen im Bebauen der Produkte spiegeln sich in der Einführung neuer Früchte und Futtermittel ab. Mit diesem Zeitabschnitt beginnend, dringt der halbeiserne Pflug allein so massenartig durch, denn ein jeder Landwirt bemühte sich, ihn selbst zu eignen. Die übrigen landwirtschaftlichen Maschinen (Dresch- und Sämaschinen) sind und bleiben oft noch in unserem Jahrhundert das Eigentum einiger Landwirte, die als Gesellschafter die mit dem Einkauf solcher Maschinen verbundenen finanziellen Kosten leichter ertragen konnten. Später sind es Schmiede und Schlosser, die eine Maschineneinrichtung besaßen und diese für eine bestimmte Abgabe geliehen haben. Der halbeiserne Pflug wird im Gegenteil sehr bald ein selbstverständlicher Bestandteil des Inventars eines jeden Landwirtes.

Die verschiedenen Stufen der landwirtschaftlichen Entwicklung einzelner Gebiete, deren Isolierung von den Marktzentren und Städten, wurden auch je nach der Zeit, wann das neue Gerät gebräuchlich wurde, sichtbar. In der Westslowakei, im Nitragebiet und in der Umgebung grösserer Marktplätze (Trnava, Košice) verlief dieser Prozess besonders von letztem Drittel des 19. Jahrhunderts. In den übrigen mehr isolierten Teilen sind es Jahrzehnte am Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts. Trotz dieser Zeitdifferenzen ist das zwanzigste Jahrhundert und besonders sein zweites Jahrzehnt schon auf dem ganzen Gebiete durch den halbeisernen Pflug charakterisiert. In mehr entlegenen und namentlich gebirgigen Gebieten, sind die ersten halbeisernen Pflüge, die in die Hände breiter Massen von Landwirten gelangen, die Erzeugnisse der örtlichen Schmiede. Diese hören mit der Erzeugung auch später nicht auf und es kann von deren Ausschliessung durch die Fabrikserzeugung erst nach dem Jahre 1948 die Rede sein. Aus den Schmieden werden stellenweise Besitzer grösserer Werkstätten und kleiner Fabriken (z. B. Macko in Dolný Kubín in der Arva — Abb. 1—2), die mit ihren Erzeugnissen in einen breiteren Umkreis eingreifen als die kleinen Schmiede. Das Durchdringen der Erzeugnisse grosser Fabriken (Bäcker, Agrofera) ist in den gebirgigen und isolierten Teilen bis in die letzten Jahrzehnte unbedeutend.

Die den Marktzentren näher gelegenen Gebiete wurden gleich vom Beginn mit Fabrikserzeugnissen versorgt und die Bedeutung der Schmiede ist verhältnismässig kleiner. Deren Arbeit hat hier grösstenteils den Charakter einer Hilfe. Sie beschränken sich auf die Erzeugung kleinerer Bestandteile (Pflugmesser) und auf die Befestigung von Fabriks-Streichblechen und Pflugscharen auf den Pfluggrindel. Dem Einbürgern der Fabrikserzeugnisse in diesen Gebieten waren vom Anfang an auch die geographischen Bedingungen behilflich. Es handelt sich hier grösstenteils um ein gerades Terrain, wo die Arbeitsbedingungen nicht so kompliziert waren, wie im gebirgigen Terrain. Dort musste die Form des Streichblechs den lokalen Bedingungen angepasst werden, was die Fabrikserzeugung anfangs nicht imstande war. Das gerade Terrain war nicht so sehr auf die Form des Streichblechs empfindlich und wirkte bei der Verbreitung der Fabrikspflüge keineswegs hinderlich.

Vom Gesichtspunkte der Streichblech-Form muss bemerkt werden, dass bei den ersten, von den Schmieden erzeugten halbeisernen Pflügen, das Streichblech lang und schraubenförmig verbogen war. Seine definitive zylindrische Form erscheint erst bei den Fabrikserzeugnissen aus den letzten Jahrzehnten. Das zylindrische Streichblech ist auch bei den späteren Schmiedepflügen eine grosse Seltenheit geblieben.

Das Erscheinen halbeiserner Pflüge hatte in allen Gebieten ein vollkommeneres Wenden des Bodens zur Folge. Markante Änderungen in der Tiefe der Bodenbearbeitung sind nur in den Ebenen eingetreten. Überall beobachten wir dagegen eine Herabsetzung der Gespannanzahl, eine Beschleunigung und Erleichterung der Arbeit. Stellenweise kommt es mit dem

Durchdringen der halbeisernen Pflüge zur Verbreitung der Fläche des Ackerbodens und zum Übergang vom Zweifeldwirtschaften zu einer Dreifeldbearbeitung (Komitat Tekov und nordöstlicher Šariš). In sehr gebirgigen Gebieten (Gemér, Arva) hat die intensivere Bearbeitung zusammen mit der Benutzung von Kunstdünger es ermöglicht, dass die Felder auf schwer zugänglichen Orten als beständige Weideplätze gelassen wurden.

Beim Studium der Geschichte des slowakischen Ackergerätes haben die grösste Bedeutung die ersten halbeisernen, von den Schmieden erzeugten Pflüge. Die Schmiede haben das eiserne Streichblech mit dem Pflugschar auf die alte Holzkonstruktion befestigt, ohne diese zu ändern (Abb. 3—4). Am längsten widersteht den Änderungen der Pfluggrindel, der auch nach der Befestigung des Griffes am Ende des Pfluggrindels noch lange die ursprüngliche Form (Abb. 5, 8, 9) behält. Von Bedeutung ist auch die Verfolgung der Verbreitung halbeiserner zweiseitiger Pflüge, was uns bei Berücksichtigung der Benutzungsart und der Lage der Felder behilflich ist, die Grenze des Vorkommens des zweiseitigen Holzpfluges genau festzustellen. Die halbeisernen, von den Schmieden erzeugten Pflüge, die wir entsprechend bewertet haben, helfen uns auf solche Art manche, die Holzpflüge und die Verbreitung einzelner Typen betreffenden Fragen zu erläutern.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания X, 1962, № 2
Издается четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы д-р Божена Филова и Вера Носальова
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE
Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang X, 1962, Nr. 2, Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY
Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume X, 1962, No 2.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE
revue de l'Académie slovaque des sciences
Année X, 1962, No 2, Paraît quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS
Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník X, 1962, číslo 2. Vychádza štyri razy do roka
Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavná redaktorka dr. Božena Filová
Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová
Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, dr. Ján Podolák
Redaktor časopisu Andrej Šumec
Technický redaktor Ondrej Betko

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—.
Výmer P10 2385/49-111/2 — V-15*21195

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná administrácia PNS — Gottwaldovo námestie 48/VII, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače — Jindřišská ul. 14, Praha 1

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962